

ประวัติศาสตร์การพยาบาลและการผดุงครรภ์ในสยาม พ.ศ. 2439 ถึง 2478: การทำให้ทันสมัยในบริบทอาณานิคม¹

ภาวิณี บุนนาค *

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประเทศไทย

History of Nursing and Midwifery in Siam from 1896 to 1935:

The Colonial Context of Modernization

Pavinee Bunnag*

Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 23 September 2020

Revised 2 May 2021

Accepted 17 May 2021

คำสำคัญ

การพยาบาล

การผดุงครรภ์

การทำให้ทันสมัย

อาณานิคม

Keywords:

Nursing and midwifery

Modernization

Colonial Context

บทคัดย่อ

งานศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์การพยาบาลและการผดุงครรภ์ในสยาม พ.ศ. 2439-2478: การทำให้ทันสมัยในบริบทอาณานิคม” มุ่งวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของการพยาบาลและการผดุงครรภ์ในประเทศไทย ณ ช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความทันสมัยภายใต้บริบทของยุคอาณานิคมโดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ผลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า 1) โครงการด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาลของชนชั้นปกครองสยามที่มีบทบาทของสตรีเข้าไปเกี่ยวข้องจัดตั้งขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงความทันสมัยของพระราชวงศ์ในสายตาชาวโลก และยังเป็นเครื่องมือที่ใช้ส่งเสริมอำนาจให้แก่ชนชั้นปกครอง รวมถึงอำนาจของรัฐสยามในเวลาต่อมา 2) กระบวนการรับอุดมการณ์และคุณลักษณะของวิชาชีพการผดุงครรภ์และการพยาบาลจากตะวันตกเข้ามาสู่ประเทศไทย เป็นการรับที่มีการต่อรองเพื่อปรับให้เข้ากับบริบทของสังคมสยามในเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริบทของสังคมในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์

Abstract

The study “History of Nursing and Midwifery in Siam from 1896 to 1935: the Colonial Context of Modernization,” aims to study history of nursing and midwifery in Siam during the modernizing period within the colonial context. The study shows: 1) the royal project on nursing and midwifery, which includes women’s role in it, was the attempt to reflect the modernity of the royal family as well as be an instrument to strengthen both the ruling class and Siamese state itself; 2) there were processes of negotiations and adaptations of ideology and the nature of the profession to comply with the then existing social conditions, the monarchical one in particular.

* Corresponding author
E-mail address:
Pam_ppb@hotmail.com

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “เพศสภาพและชนชั้น ของอาชีพพยาบาลในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2439-2498”

1. บทนำ

นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ชนชั้นนำสยามเริ่มยอมรับว่าตะวันตกกำลังกลายเป็นศูนย์กลางอำนาจของโลกแทนที่จีนและชมพูทวีปดังที่เคยรับรู้กันมาแต่เดิม ความรู้สึกดังกล่าวทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามกลายมาเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงสยามให้ทัดเทียมกับตะวันตก ทั้งยังเปิดโอกาสให้ชนชั้นนำของสยามรวมอำนาจที่กระจายอยู่ที่มูลนายในรูปแบบการปกครองเดิมให้มารวมอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองของสยามให้เป็นแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเป็นการรวมศูนย์กลางอำนาจของรัฐจากขุนนางสู่พระมหากษัตริย์และราชวงศ์ภายใต้การใช้อำนาจรัฐเหนือดินแดนที่มีขอบเขตที่แน่นอน อำนาจในการควบคุมไพร่ที่แต่เดิมเคยเป็นของเจ้าขุนมูลนายเปลี่ยนมาสู่พระมหากษัตริย์ผ่านกลไกของรัฐแบบใหม่ ในเวลานี้ ชนชั้นนำสยามยังได้แสดงออกถึงความศิวีไลซ์ผ่านการบริโภคสิ่งของและการปรับเปลี่ยนรสนิยมให้เป็นแบบตะวันตก รวมถึงการยอมรับความรู้และวิถีปฏิบัติด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่เพื่อประกาศความศิวีไลซ์ของสยามต่อชาติตะวันตก และแสดงให้เห็นถึงฐานะชนชั้นของชนชั้นนำสยามในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกด้วย

จากการสำรวจงานศึกษาที่ผ่านมา ผู้วิจัยพบว่างานส่วนใหญ่ที่ศึกษาประวัติศาสตร์การผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ของไทยมักเป็นการศึกษาตามกรอบวิเคราะห์ว่าด้วยการทำให้ทันสมัย (modernization) ในกลุ่มงานศึกษาประวัติของหน่วยงานทางการแพทย์และการพยาบาล เช่น งานของวิเชียร ทวีลาภ เรื่อง วิวัฒนาการการพยาบาลในประเทศไทย (พ.ศ. 2439-2488)² หรือ งานของถนอมขวัญ ทวีบุรณ และคณะ เรื่อง ประวัติและวิวัฒนาการของโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช พ.ศ. 2439-2514³ มักจะวางโครงเรื่องเน้นหนักไปที่บทบาทของชนชั้นนำทำให้เกิดความก้าวหน้าในช่วงของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก จุดกำเนิดของประวัติศาสตร์การพยาบาลสมัยใหม่เริ่มต้นขึ้นเมื่อสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ) ทรงก่อตั้งโรงเรียนสอน

² วิเชียร ทวีลาภ, "วิวัฒนาการการพยาบาลในประเทศไทย (พ.ศ.2439-2488)," ใน *วิทยการก้าวหน้า: 100 ปี การพยาบาลไทย* (เอกสารการประชุมวิชาการงานฉลอง 100 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ 9-11 มกราคม 2539 ณ โรงแรมอิมพีเรียล ควีนส์ปาร์ค กรุงเทพฯ), 11-20.

³ ถนอมขวัญ ทวีบุรณ และคณะ, "ประวัติและวิวัฒนาการของโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช ระหว่าง พ.ศ. 2439-2514," *Journal of Nursing Science* 28, no. 4 (Oct-Dec 2010): 55-67.

การผดุงครรภ์แผนใหม่และการพยาบาลขึ้นเป็นแห่งแรก ขณะที่จุดเปลี่ยนสำคัญของงานด้านการแพทย์และพยาบาลคือยุคของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ หลังจากพระองค์ท่านไปศึกษาต่างประเทศและกลับมาพัฒนาการแพทย์และการพยาบาลให้เจริญรุ่งเรือง พระองค์ทรงพยายามพัฒนาทั้งหลักสูตรและสถานที่ให้เป็นไปตามแบบตะวันตกซึ่งถูกยึดถือเป็นมาตรฐานสากล ควบคู่ไปกับบทบาทของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ที่เข้าให้การช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งผูกโยงกับบทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ในการเป็นผู้สานความร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์

นอกจากจะเน้นไปที่บทบาทของชนชั้นนำสยาม การศึกษาประวัติศาสตร์การผดุงครรภ์และการพยาบาลตามกรอบวิเคราะห์การทำให้ทันสมัยยังให้ความสนใจกับการอธิบายอิทธิพลของการแพทย์และการพยาบาลตะวันตกที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแพทย์และการพยาบาลจากแบบจารีตมาเป็นแบบตะวันตก ตัวอย่างเช่น งานของยุวดี ตปนียากร เรื่อง วิวัฒนาการการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴ กล่าวถึงการเข้ามาของการแพทย์ตะวันตกในสมัยอยุธยาโดยมิชชันนารี แต่การเข้ามาในระบอบนั้นยังไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวงการแพทย์ไทยมากนัก มีเพียงตำราหรือยาบางชนิดเท่านั้นที่ยังเป็นที่รู้จัก รูปแบบการรักษาพยาบาลแบบตะวันตกสิ้นสุดลงพร้อมสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จนกระทั่งถึงสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เมื่อสยามเริ่มมีการติดต่อกับมิชชันนารีอเมริกัน นิกายโปรเตสแตนต์ การแพทย์ของไทยจึงเริ่มได้รับอิทธิพลการแพทย์ตะวันตกอีกครั้ง และกลายเป็นจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงทางการแพทย์ในสมัยรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้ ยังมีงานที่ศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ที่ผลักดันให้รัฐแสดงบทบาทต่อปัญหาสุขภาพของประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น งานของเพ็ญศรี กวีวงศ์ประเสริฐ เรื่อง บทบาทของรัฐต่อปัญหาสุขภาพของประชาชน (พ.ศ. 2325 ถึงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475)⁵ อธิบายว่าแนวความคิดของรัฐเกี่ยวกับบทบาทด้านบริการสังคมรวมทั้งบริการสุขภาพอนามัยทั่วไปแก่ประชาชนได้เปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ. 2430 เป็นต้นไป ด้านหนึ่งเป็นเพราะปัจจัยภายในสังคมไทยที่มุ่งแก้ปัญหาสุขภาพของกองทัพและประชาชนซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการผลิต ในอีกด้านหนึ่ง แรงกดดันจากภายนอก คือภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกในยุคที่รัฐเน้นการจัดการรักษาพยาบาลแก่ประชาชนเฉพาะในเขตพระนครในรูปแบบของ

⁴ ยุวดี ตปนียากร, "วิวัฒนาการการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522).

⁵ เพ็ญศรี กวีวงศ์ประเสริฐ, "บทบาทของรัฐต่อปัญหาสุขภาพของประชาชน (พ.ศ. 2325 - หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2528).

โรงพยาบาล ซึ่งเป็นสิ่งใหม่สำหรับสังคมไทย แต่ไม่มีนโยบายขยายแหล่งบริการรูปแบบนี้ไปยังหัวเมือง เรื่องราวของการผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ยังปรากฏในงานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในช่วงของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก เช่น งานของณัฐวดี ชนะชัย เรื่อง สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439-2485)⁶ ซึ่งการศึกษาเป็นไปตามกรอบการทำให้ทันสมัย กล่าวคือเน้นศึกษาการปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสังคมสมัยใหม่ ที่มีโอกาสได้รับการศึกษาและประกอบอาชีพพยาบาล

นอกจากงานศึกษาเหล่านี้แล้ว ยังมีงานศึกษาประวัติศาสตร์การแพทย์และการพยาบาลอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นการศึกษาผ่านกรอบทฤษฎีต่างๆ เช่นงานของ วริยา ศิวะศรียานนท์ เรื่อง The Transfer of Medical Technology from the First World to the Third World: A Case Study of the Rockefeller Foundation's Role in a Thai Medical School (1923 - 1935)⁷ ซึ่งเป็นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางการแพทย์ของไทยผ่านกรอบทฤษฎีฟิงพิง โดยเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมาจากบทบาทของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุงการสอนด้านการแพทย์และการพยาบาลในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม ความช่วยเหลือของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์แก่ประเทศไทยที่สามนั้น มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของอเมริกาอยู่เบื้องหลัง

จะเห็นได้ว่างานศึกษาประวัติศาสตร์การผดุงครรภ์และการพยาบาลของไทยที่ผ่านมาภายใต้กรอบวิเคราะห์การทำให้ทันสมัย แม้ว่าจะมีประเด็นเน้นที่ต่างกัน แต่ล้วนแสดงให้เห็นความก้าวหน้าของงานทางด้านการศึกษาและการพยาบาล เน้นให้ความสำคัญกับชนชั้นนำ ผู้ทำให้เกิดความก้าวหน้าตามแบบตะวันตก เพื่อช่วยให้สยามพ้นจากภัยของจักรวรรดินิยม และเน้นย้ำด้านการเป็นเอกราชของสยาม อย่างไรก็ตาม การศึกษาภายใต้กรอบการวิเคราะห์การทำให้ทันสมัยเริ่มถูกตั้งคำถามมากขึ้น เมื่องานประวัติศาสตร์ไทยในระยะหลังมีการตั้งคำถามต่อคำอธิบายความเป็นเอกราชของไทยในบริบทของลัทธิการล่าอาณานิคมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่มีรูปแบบ “กึ่งอาณานิคม” หรือ “อาณานิคมโดยอ้อม” กล่าวคือสยามแสดงออกถึงลักษณะบางอย่างของสังคมที่ไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมทางการเมืองแต่ก็ตกเป็นรอง และมีความสัมพันธ์อย่างผู้อยู่ใต้อาณานิคม ขณะ

⁶ ณัฐวดี ชนะชัย, “สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439-2485),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

⁷ Wariya Siwasariyanon, “The Transfer of Medical Technology from the First World to the Third World: A Case Study of the Rockefeller Foundation's Role in a Thai Medical School (1923-1935),” (PhD diss., University of Hawaii, 1984).

เดียวกันกรุงเทพฯ ก็ได้แสดงบทบาทความสัมพันธ์แบบเจ้าอาณานิคมกับส่วนต่าง ๆ ในประเทศ เช่นกัน⁸

บทความวิจัยนี้ ศึกษาการเข้ามาของความรู้และวิถีปฏิบัติด้านการผดุงครรภ์ การพยาบาล สมัยใหม่และการตอบรับของชนชั้นนำสยาม และการจัดการเรียนการสอนวิชาการแพทย์ผดุงครรภ์ และการพยาบาลสมัยใหม่ให้แก่ผู้หญิงสยาม ซึ่งมีวิวัฒนาการตามลำดับ ภายใต้บริบทยุคอาณานิคม ที่ดำรงอยู่ตลอดพุทธศตวรรษที่ 25 สยามรับรู้ว่าภายใต้ระเบียบโลกอย่างใหม่มียุโรปเป็นแกน อารยธรรมหรือความศิวิไลซ์เป็นที่มาของความชอบธรรม ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามพยายาม ไขว่คว้าหาความศิวิไลซ์เพื่อเข้าสู่สมัยใหม่ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสมัยใหม่ ของสยามมีลักษณะที่ต่างออกไปจากตะวันตก แม้ว่าจะมีการนำเข้าสู่รูปแบบการปกครองและ แนวคิดมาสู่ภายในสังคม แต่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สยามได้ปรับเปลี่ยนภาวะความเป็น สมัยใหม่ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของตนเอง ที่สำคัญคือเงื่อนไขในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

งานวิจัยนี้ อาศัยระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ศึกษาหลักฐานเอกสารสำคัญจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จดหมายเหตุทางการแพทย์ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล หนังสืออนุสรณ์ โดยยึดข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นสำคัญ กำหนดขอบเขตเวลาการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2439 เป็นปีที่มีการจัดตั้งโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ ซึ่งถือเป็น โรงเรียนพยาบาลแห่งแรกในประเทศไทย จนถึงปี พ.ศ.2478 ซึ่งเป็นปีที่สิ้นสุดความช่วยเหลือ จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์อย่างเป็นทางการ โดยถือเอาโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และพยาบาล ของโรงพยาบาลศิริราช เป็นหลักในการศึกษา

2. จุดเริ่มต้น: การจัดการเรียนการสอนวิชาแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ ในสยาม พ.ศ. 2439-2451

ภายใต้การเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ความเป็นตะวันตก จะถูกใช้เป็นมาตรฐานวัดระดับความก้าวหน้าหรือระดับความศิวิไลซ์ การผดุงครรภ์และการพยาบาล ที่ปฏิบัติกันอยู่ในสยาม เป็นหนึ่งในข้อที่มิชชันนารีชาวตะวันตกมุ่งวิจารณ์ถึงความเสี่ยงอันตราย ของผู้หญิงสยามในการคลอด การที่ผู้หญิงจะต้องทรมาณในการนอนอยู่ไฟหลังจากการคลอด ทารกที่เกิดมักมีโรคแทรก อัตราการตายของแม่และเด็กอยู่ในระดับสูง⁹ พร้อมกันนี้ได้มีการเสนอ ให้เปลี่ยนแปลงการผดุงครรภ์และการพยาบาลแบบเก่า ใน พ.ศ. 2385 หมอบรัดเลย์ หรือ แดน

⁸ ปีเตอร์ เอ แจ็คสัน, ปรีดี หงษ์สตัน (แปล), “ความคลุมเคลือของอำนาจเจ้าอาณานิคมในประเทศไทย,” *รัฐศาสตร์สาร* 34, ฉ. 1 (มกราคม-เมษายน 2556): 12-18.

⁹ มัลคอล์ม สมิธ, *ราชสำนักสยามในทัศนะหมอสมิธ* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542).

บิช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ได้แปลและเรียบเรียงตำราเกี่ยวกับเรื่องสูตินารีของตะวันตก เป็นภาษาไทยขึ้นจากคัมภีร์ครรภ์รักษาของสหรัฐอเมริกา ชื่อว่า “คัมภีร์ครรภ์รักษา (Treatise on Midwifery)”¹⁰ อย่างไรก็ตามราชสำนักสยามในครั้งนั้นไม่ได้ให้ความสนใจกับความรู้สมัยใหม่นี้ ดังไม่ปรากฏว่าเมื่อหมอบรัดเลย์เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นแล้ว ได้เข้าถวายการรักษาพยาบาลผดุงครรภ์ ตามแบบตะวันตกในราชสำนัก¹¹

กระทั่งอีก 10 ปีหลังจากการเรียบเรียงตำราขึ้น หมอบรัดเลย์จึงมีโอกาสถวายการรักษา พระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 4 ภายหลังจากประสูติพระราชโอรส มี พระอาการไม่ดี รัชกาลที่ 4 และกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้ากรมหมอรวมทั้งแพทย์ที่ถวาย การรักษาเห็นพ้องกันว่าให้หมอบรัดเลย์เข้ามาถวายการรักษา หมอบรัดเลย์ได้ถวายการรักษา แต่ด้วยพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี และญาติพี่น้องไม่ได้เชื่อถือในวิธีการรักษาพยาบาลของ หมอบรัดเลย์ จึงยังทรงบรรทมเพลิง (อยู่ไฟ) อีกทั้งหมอบรัดเลย์เป็นชาวต่างชาติ จึงทรงปฏิเสธการรักษา แบบตะวันตก และเรียกตัวแพทย์หลวงมาถวายการรักษาสลับเปลี่ยนกับหมอบรัดเลย์ จนกระทั่ง อาการทรุดหนัก รัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯ ให้เรียกหมอบรัดเลย์เข้ามาถวายการรักษาอีกครั้ง แต่ ไม่สามารถช่วยชีวิตพระนางไว้ได้ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2395¹² รัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ในประกาศ เปิดเผยแพร่รายละเอียดทั้งหมดเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ประกาศ ฉบับนี้พิมพ์ขึ้นที่โรงพิมพ์หลวงเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2395 เป็นปีที่สองของรัชกาล¹³ จากประกาศฉบับนี้ แสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 4 ไม่ต้องการให้เกิดความเข้าใจผิดกันโดยทั่วไป ในหมู่ชาวต่างชาติว่า ราชสำนักของพระองค์ล้มหลัง ยังคงรักษาพยาบาลตามแบบเดิม อันเป็น เหตุให้พระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีถึงแก่ชีวิต เนื่องจากการรักษาพยาบาลตามแบบเดิม ซึ่ง เป็นการรักษาด้วยสมุนไพร วิธียาเฉพาะต่าง ๆ และยังรวมไปถึงการวินิจฉัยตามประสบการณ์ หรือใช้พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ถูกมองจากสายตาชาวตะวันตกว่าเป็นเรื่องซึ่งมลาย ชัดกับ หลักการตามกระบวนการแพทย์สมัยใหม่ ราชสำนักสยามจึงต้องออกประกาศเป็นภาษาอังกฤษ

¹⁰ แดน บิช บรัดเลย์, *คัมภีร์ครรภ์รักษา* (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 254?).

¹¹ ยูวดี ตปนียากร, “วิวัฒนาการการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุทธรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการแพทย์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 100-103.

¹² อารุง โกลลวรรณะ (รวบรวม), *เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม* (พระนคร: แพร์พิทยา, 2506), 447-448.

¹³ นายแพทย์สมิธ มัลคอล์ม แพทย์หลวงในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้นำข้อมูลจากหนังสือ *The Illness and death of Queen Somanat Watanawadi (1947/ 2490)* จากห้องสมุดสมาคมมิชชันนารี กรุงลอนดอน มาเขียนไว้ในหนังสือ *A Physician at the Court of Siam* ได้แปลเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *ราชสำนักสยามในทศวรรษของหมอบรัดเลย์* (2537)

ชี้แจงชาวต่างชาติว่า ได้มีการถวายการรักษาพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีด้วยการแพทย์ตะวันตก หากแต่ปัญหาอยู่ที่ตัวของพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งทรงไม่ยอมรับการรักษา

กระทั่งในพ.ศ.2432 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 5 ทรงเลิกรบรรมเพลิงแบบไทย มาใช้วิธีการพยาบาลแบบตะวันตก ในคราวประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยภูวงศ์เดชาวุธ พระองค์ประสูติด้วยพิษไข้ ตามคำแนะนำของกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ที่ชี้แจงถึงคุณประโยชน์ของวิธีการพยาบาลตามแบบตะวันตก จึงได้นำนายแพทย์ ปีเตอร์ เกาแวน (Peter Gowan) เข้าถวายการดูแลหลังมีพระสูติกาล ตามแนวทางการผดุงครรภ์แผนใหม่¹⁴ การเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัตินี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการยอมรับการผดุงครรภ์และการพยาบาลแผนใหม่ของสยาม

ใน พ.ศ. 2439 ได้มีการเปิด “โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้” ซึ่งนับเป็นโรงเรียนพยาบาลแห่งแรกของประเทศไทย โดยสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จัดสร้างขึ้น ตามที่ หมอ เอช อาดัมเซน (พระบาทสมเด็จพระโรค) ซึ่งเป็นสูตินารีแพทย์ โรงพยาบาลศิริราชในขณะนั้นได้เป็นผู้เสนอโครงการจัดตั้งโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และพยาบาลตามแบบแผนใหม่ขึ้น พร้อมโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้ดำเนินการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา อธิบดีกรมพยาบาล ดำเนินการจัดตั้งและประกาศรับสมัครผู้เข้าเรียน และโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงเปลื้อง ภาสกรวงศ์ เป็นผู้อำนวยการ¹⁵ สาเหตุการจัดตั้งโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ มีการกล่าวถึงเหตุผลสำคัญไว้ 2 ประการ คือ หนึ่ง เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลของเจ้านาย

“เมื่อวันที่ 1 มกราคม ร.ศ.115 (พ.ศ. 2439) สมเด็จพระนางเจ้าพระอรรคชายาเธอ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพิเศษ ในวันพระประสูติทรงมงคล ทรงพระศรัทธา พระทานเงิน 3375 บาท แก่กรมพยาบาลสำหรับจัดซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ แลเงินเดือนอาจารย์แพทย์ แลครูหนังสือไทย แลเงินเบี้ยเลี้ยงหญิงนักเรียน รวมทั้งค่าใช้สอยเบ็จเสร็จประจำปีหนึ่ง ให้ตั้งโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์ และการพยาบาลไข้ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่การรักษาพยาบาลหญิง อันคลออดบุตรทั่วไปนั้น ... เจ้าพนักงานกรมพยาบาลได้รับพระราชทานไว้แล้ว มีความยินดีในพระราชกุศล ที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์แก่บ้านเมือง แลหญิงชาวสยามแลอ่อนนิกทรชนทั่วไปนี้เป็นที่ยิ่ง แลขอขอบพระเดชพระคุณ แทนบรรดาหญิงนักเรียน ซึ่งได้รับवेशศึกษาภะมะสมัยในโรงเรียนนี้ต่อไป”¹⁶

¹⁴ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2501), 265.

¹⁵ “แจ้งความกระทรวงธรรมการ โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์เพิ่มเติม,” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 17 (10 มีนาคม ร.ศ.119): 325.

¹⁶ “แจ้งความกระทรวงธรรมการ,” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 13 (24 มกราคม ร.ศ.115): 524.

สาเหตุนี้สอดคล้องกับค่านิยมในการทำบุญด้วยการสร้างความเจริญให้บ้านเมือง กล่าวคือ แนวคิดและค่านิยมในการทำบุญเป็นแนวคิดที่มีมาแต่เดิม โดยการทำบุญของเจ้านาย เกี่ยวเนื่องกับฐานะทางสังคม ซึ่งเชื่อว่าการสร้างวัดหรือศาสนาวัตถุจะก่อให้เกิดกุศลผลบุญสูง บรรดาเจ้านายจึงนิยมทำบุญด้วยการสร้างและบูรณะวัด จนในสมัยรัชกาลที่ 5 ค่านิยมในการทำบุญของเจ้านายได้มีการปรับรูปแบบ คือเป็นการทำบุญด้วยการบริจาคเงินเพื่อทำประโยชน์ ในกิจกรรมทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายในการปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า โดยเจ้านายฝ่ายในยังได้ปรับเปลี่ยนบทบาทออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ เกิดแนวคิดการบริจาคเงิน เพื่อประโยชน์บ้านเมืองคือ การสนับสนุนการศึกษา และการทำบุญในรูปแบบของการสังคม สงเคราะห์ในลักษณะต่างๆ เช่น ก่อตั้งหรือบริจาคเงินให้โรงพยาบาล โรงเรียนเด็ก ซึ่งไม่ขัดต่อ จารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติ การสนับสนุนการศึกษาและการสังคมสงเคราะห์จึงได้กลายเป็นหน้าที่ หนึ่งของเจ้านายฝ่ายในที่ทำเพื่อพัฒนาประเทศตามแนวทางตะวันตก¹⁷

และสาเหตุที่สองคือ การขัดต่อจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติของเจ้านายฝ่ายในที่ผู้รักษา พยาบาลตามแบบสมัยใหม่เป็นผู้ชายและยังเป็นชาวต่างชาติ “ข้อติดขัดที่หมอผู้ทำคลอดนั้น เป็นผู้ชาย โดยเฉพาะหมอต่างชาติ จึงควรมีหมอผดุงครรภ์เป็นคนไทยและโดยเฉพาะต้องทำ หน้าที่แทนแพทย์ที่เป็นผู้ชาย จึงได้มีการตั้งโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไว้”¹⁸ ข้อติดขัดนี้มีความสำคัญอย่างมากที่ทำให้เจ้านายฝ่ายในไม่ยอมรับการรักษายาบาลแผนใหม่ ดังกรณีพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี หากแต่สยามเลี่ยงไม่ได้จากการถูกประเมินระดับความทันสมัย ผ่านสถานะของผู้หญิง ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาวิพากษ์วิจารณ์ประเพณีเข้มงวดของสยาม ที่ทำให้ผู้หญิงสยามขาดอิสระ¹⁹ ชนชั้นนำจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนสถานภาพของผู้หญิงให้ อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ จึงกลายเป็นด่านหน้าในการยอมรับ การรักษายาบาลแผนใหม่ เพื่อยืนยันความศิวิไลซ์ของสยามและยืนยันว่าราชสำนักของตนเอง สูงส่งในสายตาตะวันตก แต่เพื่อไม่ให้ขัดกับจารีตของราชสำนักฝ่ายใน จึงมีความพยายามสร้าง คนที่มีความรู้ทางการผดุงครรภ์และพยาบาลที่เป็นผู้หญิงชาวสยามเข้ามารับใช้ในราชสำนัก โดยใน พ.ศ. 2426 พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ได้ส่งเด็กหญิงเพื่อเข้าศึกษาในโรงเรียนแพทย์

¹⁷ วรณพร บุญญาสถิตย์, *จอมนางแห่งสยาม: ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 กับกระแสวัฒนธรรม ตะวันตก* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2552), 230-236.

¹⁸ ฌ็องวูดี ชนะชัย, “สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่: ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439-2485),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 36.

¹⁹ Ann Towns, “The Status of Women as a Standard of ‘Civilization’,” *European Journal of International Relation* 15, no. 4 (2009): 681-706.

ผดุงครรภ์ของอังกฤษ แต่อายุยังน้อยเกินไปไม่สามารถเข้าวิทยาลัยแพทย์และพยาบาลได้ จึงต้องเดินทางกลับมาก่อน²⁰ และต่อมาจึงได้จัดตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และพยาบาลขึ้น

การรับนักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไว้ใน พ.ศ. 2439 มีการประกาศรับนักเรียนผู้หญิง ที่เป็นโสดหรือมีสามีแล้ว มีอายุตั้งแต่ 15 ปี จนถึง 40 ปี ผู้เรียนจะได้รับพระราชทานเงินบำรุงจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี²¹ และในครั้งแรกที่รับนักเรียน สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ได้ทรงพระมหากรุณาส่งคุณหญิงสงวน ตำรงแพทยาคุณ (สงวน วีระไวทยะ) นามเดิม สงวน ชลานุเคราะห์ กับข้าหลวงอีก 3 คน มาสมัครเข้าศึกษาและมีผู้สมัครมาอีก 10 คน ซึ่งล้วนแต่เป็นเหล่าภรรยาและลูกหลานของข้าราชการที่ใกล้ชิด

ตารางรายชื่อแพทย์ผดุงครรภ์ประกาศนียบัตร ตอนแรกใน ร.ศ. 119 (2443)²²

เลข ทั่วไป	เลข เฉพาะปี	ชื่อ	ปีที่ สอบได้	หมายเหตุ
1	1	ฉุ่ม (ซุ่ม) ภรรยานายร้อยตรีจำปีแพทย์	2441	อยู่กับสามี
2	2	นวม ภรรยาว่าที่นายร้อยตรีแดงแพทย์ (นายแดงแพทย์)	2441	อยู่กับสามี
3	3	หนอม	2441	อยู่ถนนบ้านหม้อ กรุงเทพฯ
4	4	สงวน บุตรพระชลธาร ภรรยานายพันเอก พระตำรง แพทยาคุณ (นายฮวดแพทย์)	2442	อยู่กับสามี
5	5	เกต (เกิด,เกต) ภรรยานายถึกบางช้าง	2443	ทำการอยู่กับ หม้ออาดัมสัน
6	6	จาบ (จาก) ภรรยาหลวงอนุมานแพทยากร (นายกลิ่นแพทย์)	2441	อยู่ถนนบ้านหม้อ กับสามี
7	7	หม่อมหลวงโต๊ะ บุตรีเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร	2443	อยู่ตำบลวังหลัง

²⁰ มัลคอล์ม สมิธ, *ราชสำนักสยามในทัศนะหม่อมสมิธ* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), 69-70.

²¹ “แจ้งความกระทรวงธรรมการ,” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 13 (24 มกราคม ร.ศ.115): 524.

²² รวบรวมข้อมูลจากคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชม, 2500), 42-43. และจดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. NS 003/38 แผนกโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ.

เลข ทั่วไป	เลข เฉพาะปี	ชื่อ	ปีที่ สอบได้	หมายเหตุ
8	8	เคลือบ ภรรยาขุนประสิทธิ์ เมืองฉะเชิงเทรา (ภรรยานายแหม่มแพทย์)	2443	ถึงแก่กรรม
9	9	ปริก ภรรยานายถมยา แพทย์	2442	ถึงแก่กรรม
10	10	สาต (สาตร) ภรรยานายค่านายเวรรุพรัตน์	2443	ถึงแก่กรรม

การคัดเลือกผู้หญิงจากกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ ข้าหลวงที่ใกล้ชิด เข้ามาเป็นนักเรียนโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ เนื่องด้วยผู้หญิงกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีโอกาสทางการศึกษา ตลอดจนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพื่อตั้งอำนาจสู่พระมหากษัตริย์ ทำให้ระบบราชการสมัยใหม่ที่รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาขึ้นมาแทนที่อำนาจแบบเก่าได้กลายมาเป็นกลไกสำคัญในการทำงาน การจะหาคนเข้ามารับราชการเพื่อสนองพระเดชพระคุณและทำหน้าที่ในการสร้างความมั่นคงความเจริญแก่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงเป็นกระบวนการที่ชนชั้นนำต้องดำเนินการอย่างรอบคอบ ดังปรากฏว่าในช่วงแรกการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการหน่วยงานต่างๆ ที่จัดตั้งขึ้น อาศัยวิธีการรับรองจากบุคคลที่เชื่อถือได้ โดยมีหลักเกณฑ์พิจารณาจากการเป็นคนมีชาติตระกูลหรือไม่ มีภูมิหลังอย่างไร มาจากไหน ฯลฯ²³ มาเป็นตัวคัดกรองคนที่จะเข้ามาทำงานราชการ ดังนั้นเมื่อมีการตั้งโรงเรียนพยาบาลของศิริราช เพื่อฝึกหัดนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล จึงมีการเลือกเอาผู้หญิงจากกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ ข้าหลวงที่ใกล้ชิด ซึ่งล้วนเป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยฐานะอันสมควร และยังคงหน้าที่การประสานผลประโยชน์ภายใต้ระบบอุปถัมภ์อันก่อให้เกิดความรู้สึกแบบภักดี ในลักษณะเช่นเดียวกับที่ราชินิกุล ตระกูลขุนนาง ตลอดจนบุตรหลานคหบดี มักนิยมนำบุตรสาวหลานสาวมาถวายตัวเป็นข้าหลวงอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้านายฝ่ายใน โดยบรรดานางข้าหลวงเหล่านี้ถือเป็นกำลังที่มีความสำคัญและจำเป็นโดยตรงต่อราชสำนัก และยังเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการประสานผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มเจ้านายกับกลุ่มเครือข่ายทางสังคมที่นำไปสู่ความจงรักภักดีทางการเมืองและยังเป็นเครื่องแสดงความมั่งคั่งและบารมีของราชสำนัก²⁴

ด้านการเรียนการสอน ตามรายงานการศึกษาของหมอ เอช อาดัมเซน (พระบำบัตสรพรโศค) ครูผู้ฝึกสอน เมื่อ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2440 หลักสูตรมีระยะเวลา 3 ปี โดย 2 ปีแรกเรียนภาคทฤษฎี อีก 1 ปีเรียนภาคปฏิบัติ และยังได้มีการกำหนดหลักสูตรการสอนวิชาผดุงครรภ์

²³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535), 54.

²⁴ Tamara Loos, "Sex in the Inner City The Fidelity between Sex and Politics in Siam" *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (Nov., 2005), 881-909.

แบ่งเป็น 3 หมวด คือ หมวดที่ 1 ศึกษาเกี่ยวกับโรคที่เกี่ยวกับมดลูก มดลูกพิการ กระดูกเชิงกราน ปกติและพิการ ระบบประจำเดือน หมวดที่ 2 โรคที่เกิดระหว่างการตั้งครรภ์จนถึงเวลาคลอดบุตร รกและสายรก การแท้งบุตร หมวดที่ 3 วิธีการรักษาพยาบาลมารดาและการคลอดบุตร การช่วยเหลือทารกระหว่างคลอด ทารกไม่กลับศีรษะ การคลอดที่ต้องใช้อุปกรณ์ช่วยเหลือ การอยู่ไฟ หลังคลอดตามแบบแผนใหม่²⁵ กล่าวได้ว่า หลักสูตรแรก เน้นที่วิชาทางการแพทย์ ชะนะที่มีการสอนในส่วนของการพยาบาลอยู่ในส่วนของปฏิบัติ คุณหญิงสงวนดำรงแพทยาคณ นักเรียนรุ่นแรก กล่าวว่า “โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ เช่นเดียวกับโรงเรียนพยาบาลมีหลักสูตร 3 ปี สำหรับแพทย์ผดุงครรภ์เรียนฝึกการพยาบาลด้วย มีผู้เข้าใจผิดกันว่าเป็นแต่ผดุงครรภ์”²⁶

ภายหลังสำเร็จการศึกษาวิชาแพทย์ผดุงครรภ์และพยาบาล เรียกว่า “นางผดุงครรภ์ประกาศนียบัตร” “นางพยาบาลประกาศนียบัตร” ผู้ที่ใกล้ชิดกับบรรดาเจ้านาย ได้กลับไปทำงานสนองพระเดชพระคุณ ดังกรณีคุณหญิงสงวนดำรงแพทยาคณ เมื่อสำเร็จการศึกษา สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำหน้าที่รักษาพยาบาลบรรดาเจ้านาย พระบรมวงศ์ และข้าหลวง พนักงานทั้งหลายที่เจ็บป่วยในวัง

“...เมื่อทรงรับ (คุณหญิงสงวนดำรงแพทยาคณ – ผู้เขียน) ไว้เป็นข้าในพระองค์แล้ว ทรงฝากให้ได้ไปเข้าเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์เป็นรุ่นแรกถึงในระยะหลังถึงแม้ว่าจะได้เรียนสำเร็จวิชาและทำการสมรสแล้ว ก็ได้ทรงโปรดให้มีหน้าที่คอยดูแลรักษาพยาบาลบรรดาเจ้านาย พระบรมวงศ์ และข้าหลวง พนักงานทั้งหลายที่เกิดเจ็บป่วยในวังหลวงทั่วไป และเมื่อมีโรคระบาดติดต่อเกิดขึ้น นักเรียนราชินีได้ล้มป่วยเป็นโรคหัด อีสุกอีใส และไข้หวัดเป็นจำนวนมาก ก็มีพระเสาวณีย์ให้ท่านผู้นี้ ไปทำการรักษาพยาบาล โดยร่วมมือกับนายแพทย์หลวงและหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภาท่านอาจารย์ใหญ่หลายครั้งหลายครา...”²⁷

²⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศบ.24/22 หนังสือหมอเอช อาดัมเซน กราบทูลพระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวราณปริชา (28 พฤศจิกายน ร.ศ.116).

²⁶ นางพินพากย์พิทยาเกท (จ้านง เมืองแมน), “ประวัติรุ่นที่ 1 คุณหญิงสงวน ดำรงแพทยาคณ วีระไวทยะ นักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ รุ่นที่หนึ่ง,” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

²⁷ อุทุมพร สุนทรเวช (นางอมรรตฤณารักษ์), *พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม 1* (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2514), 100.

ขณะที่ผู้สำเร็จการศึกษาอีกส่วน ไม่ได้ยึดเอาการผดุงครรภ์และพยาบาลเป็นอาชีพ ได้ทำการผดุงครรภ์และพยาบาลคนไข้เป็นครั้งคราว หมอ เอช อาตัมเซน (พระบาทสมเด็จพระโรค) แสดงความคิดเห็นถึงประโยชน์ของการจัดตั้งโรงเรียนต่อพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา เอาไว้ว่า “ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า โรงเรียนเป็นประโยชน์แก่ราษฎรในการคลอดบุตรเหลือที่จะประมาณ ผู้ที่อยู่ในบางกอกก็ดีหรือบ้านนอกทางไกลก็ได้รับประโยชน์ คนหนึ่งได้ขึ้นถึงเมืองเชียงใหม่ อีกคนหนึ่งอยู่ปากเกร็ด อีกคนหนึ่งอยู่คลองบางหลวง 3 คนอยู่ที่บางกอก ทั้ง 6 คนนี้ผู้ที่สอบไล่ได้กระทำการคลอดบุตรเป็นครั้งคราว”²⁸

กระทั่งในระหว่าง พ.ศ. 2444-2447 โรงเรียนได้ย้ายไปอยู่บ้านผู้หญิงพรณ บุนนาค แล้วย้ายไปอยู่ที่บ้านท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ สาเหตุของการย้ายสถานที่จัดการเรียนการสอน ไม่ได้ระบุอย่างชัดเจน โดยตลอดระยะเวลาที่โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลใช้ย้ายไปอยู่บ้านผู้หญิงพรณ ไม่ได้มีการติดต่อกับโรงพยาบาล ไม่มีบันทึกเกี่ยวกับการศึกษาอบรม การฝึกหัด การสอบไล่เอาประกาศนียบัตร หรือจำนวนผู้เข้าฝึกสำเร็จแต่อย่างใด และยังมีข้อมูลที่ระบุว่าโรงเรียนได้เลิกไปแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2447²⁹

3. จัดให้ “เป็นแบบที่นิยมในต่างชาติ”: การจัดการเรียนการสอนวิชาแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ในสยาม พ.ศ. 2451-2468

ใน พ.ศ. 2451 ได้มีการเปิดการเรียนการสอนโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลในบริเวณโรงพยาบาลศิริราชขึ้นอีก ให้ชื่อว่า โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล³⁰ สาเหตุของการกลับมาเปิดการเรียนการสอนอีกครั้งไม่ได้มีระบุไว้อย่างชัดเจน แต่มีข้อที่น่าสังเกตคือในช่วงทศวรรษ 2450 นอกจากทางโรงพยาบาลศิริราช ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลฯ ขึ้นใหม่ ยังได้มีการจัดตั้งโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์แห่งสภาภษาชาติสยามขึ้นใน พ.ศ. 2457 และโรงเรียนฝึกหัดนางพยาบาลแห่งโรงพยาบาลแมคคอร์มิค (McCormick Hospital, Nurses' Training School) ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2466 ซึ่งแสดงให้เห็นความตื่นตัวและความต้องการคนเข้ามาทำงานด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่

²⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.60/1 เรื่องเงินค่าเลี้ยงท้องหญิงมีครรภ์ (5 มกราคม 2435 - 27 เมษายน 2444).

²⁹ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 84 ปี คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (โรงเรียนพยาบาลศิริราช)* (กรุงเทพฯ: คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2525), 20.

³⁰ ถนอมขวัญ ทวีบุรณ์ และคณะ, “ประวัติและวิวัฒนาการของโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช ระหว่าง พ.ศ. 2439-2514,” *Journal of Nursing Science* 28, no. 4 (Oct-Dec 2010): 56.

การจัดการเรียนการสอนวิชาการผดุงครรภ์และพยาบาลในครั้งนี้นี้มีความพยายามที่จะให้ใกล้เคียงกับในตะวันตก ซึ่งเป็นต้นแบบหรือแดนศิวิไลซ์ที่สยามพยายามจะเดินตาม เริ่มแรกสยามได้มีการปรับเปลี่ยนแนวทางปฏิบัติแต่เดิมที่ไม่เป็นแบบตะวันตก เช่น การพยาบาลแต่เดิมใช้แต่บุรุษพยาบาลพยาบาลคนไข้ชาย และนางพยาบาลพยาบาลคนไข้หญิง แต่จากเหตุการณ์เมื่อมีการช้อมรบเสือป่า บุรุษพยาบาลต้องออกไปทำการพยาบาลในสนามทุกคน ในโรงพยาบาลศิริราชมีแต่นางพยาบาลเหลืออยู่ เสือป่าที่เจ็บไข้นำเอาไว้ในที่พยาบาลสนามไม่ได้ ถูกส่งมาทางโรงพยาบาลศิริราช การพยาบาลจึงตกเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ในการนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ให้นางพยาบาลทำการพยาบาลคนไข้ทั้งชายและหญิง “ข้าพเจ้าเห็นว่าในประเทศอื่นเขาใช้ผู้อื่นพยาบาลผู้ชายได้ ทำไมเราจะทำไม่ได้ จึงได้ทดลองให้การพยาบาลเป็นหน้าที่ของการพยาบาลมาโดยตลอด”³¹ ในตอนแรก ๆ มีผู้วิพากษ์มาก เพราะเสือป่าบางคนก็เป็นหนุ่มคะนองเกรงจะเกี้ยวนางพยาบาลจะเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้อาศัยการอธิบายบทบาทของนางพยาบาลเข้ากับความเป็นแม่ เพื่อสร้างการยอมรับให้แก่แนวทางปฏิบัติใหม่นี้

“การพยาบาลด้วยผู้หญิง ทำให้รู้สึกสบายขึ้นมาก คือสบายทางใจ ประกอบด้วย นี่เป็นไปตามธรรมชาติเพราะคนโดยมากย่อมนึกถึงแม่ หรือพี่เลี้ยงในยามไม่สบาย นางพยาบาลแทนแม่ได้นั่นเอง นับว่าการใช้พยาบาลผู้หญิงได้รับผลดี จัดให้มีครั้งแรกที่ รพ.ศิริราช ทางสภากาชาดก็ยังไม่กล้าทำ อย่างมากให้พยาบาลชายแก่เท่านั้น ... การเสือป่าครั้งนั้นทำให้นางพยาบาลได้มีโอกาสพยาบาลทั้งหญิงทั้งชาย ตามสมัยนิยม”³²

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ยังจัดให้นางพยาบาลกับบุรุษพยาบาลให้เรียนร่วมกัน

³¹ “พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร (ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนฯ) คัดจากหนังสือสารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง 60 ปี ศิริราช พฤษภาคม 2493,” ใน กระทรวงสาธารณสุข, พระกรณียกิจของพลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรที่เกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุข ข้าราชการกระทรวงการสาธารณสุขพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ 29 มกราคม พุทธศักราช 2495 (พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2495), 86.

³² เรื่องเดียวกัน, 86.

“การอบรมผู้หญิงเป็นนางพยาบาลแล้วยังมีการอบรมผู้ชายเป็น
บุรุษพยาบาลด้วย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ข้าพเจ้าให้เรียนร่วมกัน ซึ่ง
ทำให้ผู้ใหญ่บางคนวิตก เกรงจะเกี่ยวกันรักกันจนเสียวินัย ใน
สมัยนั้นนักเรียนหญิงและชายเรียนร่วมกันยังไม่มี นับว่าเป็น
ของแปลก จึงมีความวิตกกันอยู่บ้าง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่านางพยาบาล
จะต้องมีใจคอหนักแน่น นักเรียนทุกคนรู้จักวางตัวดีตั้งแต่นั้นมา
การทำงานร่วมกันระหว่างชายและหญิงก็เลยเป็นธรรมดา”³³

และเมื่อนางพยาบาลของสยามต้องปรากฏตัวต่อสายตาชาวโลก จึงเร่งให้สยามต้อง
ปรับเปลี่ยนให้เป็นแบบที่ยอมรับกันในต่างชาติ คือเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2460
รัฐบาลสยามได้เข้าร่วมเป็นสัมพันธมิตรกับฝ่ายอังกฤษและฝรั่งเศส จึงได้มีการนำชนชาติเยอรมัน
ซึ่งเป็นปรปักษ์ไปคุมขังไว้ ต่อมาทางราชการดำริให้นำพวกเยอรมันทั้งหญิงชายไปส่งให้กับ
ฝ่ายอังกฤษที่เมืองมัตราสประเทศอินเดีย และให้นำเอานางพยาบาลไปราชการพิเศษในการส่ง
เชลยเยอรมันที่ประเทศอินเดียด้วย³⁴ จึงได้มีการกำหนดเครื่องแบบพยาบาลขึ้นเป็นครั้งแรก
ในโอกาสนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้จัดให้นางพยาบาลของ
สยามมีเครื่องแต่งตัวแบบนางพยาบาลในตะวันตก เป็นกระโปรงกับเสื้อติดกันสีขาวเย็บหลวม ๆ
ยาวเกือบถึงตาตุ่ม คอกลม เสื้อชายขาวมีเกล็ดใหญ่ ๆ อยู่ทั้งสองข้าง แขนยาวแค่ออกจีบพอง ๆ
รอบปลายแขน คาดเข็มขัดหลวม ๆ สีเดียวกับฟอรัม สวมหมวกสีขาวจีบพอง ๆ ตุ๊กลาหยทรง
หม้อตาล สวมถุงเท้ายาวสีขาว รองเท้าหุ้มส้นสีขาว นับว่าเป็นเครื่องแบบพยาบาลชุดแรก
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงกล่าวว่า

³³ เรื่องเดียวกัน, 91.

³⁴ นางพยาบาลที่เดินทางไปส่งเชลยเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่ 1 ประเทศอินเดีย จำนวน 12 คน
คือ 1. มลิ วรโภค 2. เชื้อ ธรรมทัต 3. เจียร สิริโพธิ์ 4. ทองคำ หุตโกวิท 5. เจือ นิลสวัสดิ์ 6. แฉล้ม สิทธิกิจ 7. ปลื้ม
สงวนพันธุ์ 8. ทองอยู่ ธีระเวช 9. เชื้อ โลहितโยธิน 10. เนือง สุขกสิกร 11. จิม พุ่มบัวมาศ 12. ตรี กลวิวัฒน์ มีหน้าที่
ให้การดูแลพยาบาลเชลยผู้หญิงและเด็กในเรือเดินสมุทร (อ่านเพิ่มเติมใน “บันทึกความทรงจำของนางสุขกิจบำรุง
เรื่อง การส่งเชลยศึกเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่ 1,” ใน *อนุสรณ์ขุนสุขกิจบำรุงและนางตรี สุขกิจบำรุง พิมพ์
เป็นบรรณาธิการในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันพฤหัสบดีที่ 27 กุมภาพันธ์ 2518* (กรุงเทพฯ:
สนิทพันธ์การพิมพ์, 2518), ไม่มีเลขหน้า. และใน มลิ (วรโภค) ปรีชาดุลยกิจ, “ประวัติรุ่น พ.ศ.2460,” ใน
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

“มีเสื้อผ้าชาวคลุมยาวพันเข้า มีสายคาดเอวคล้ายกับที่ไซกันอยู่เดี๋ยวนี้ มีหมวกผ้าขาวพั้งขึ้นข้างบนเพื่อให้ดูงามตา ข้าพเจ้าชอบหมวกรูปนี้ เพราะนางพยาบาลไม่ต้องกังวลและเสียเวลาทำผมให้สวย ทั่วโลกไปทะเลพัคผมก็จะได้อายุอยู่ด้วย เมื่อทำตัวอย่างมาลองดูแล้ว ก็เห็นว่ารับหน้านางพยาบาลดีทุกคน เลยใช้เครื่องแต่งตัวพยาบาลแบบนั้น สำหรับนางพยาบาลอื่นด้วยตลอดมาได้มาเปลี่ยนแปลงเป็นรูปอื่นต่อมาภายหลัง”³⁵

อย่างไรก็ตามการดำเนินการเปลี่ยนแปลงให้เป็นแบบที่นิยมดังกล่าว ยังคงเป็นการปรับเปลี่ยนแต่ภายนอก ขณะที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีความต้องการจะเข้าใกล้กับแบบมาตรฐานให้ได้มากที่สุด แต่มีปัญหายุ่งยากหลายส่วน ประการแรกคือ การเรียนการสอนของโรงเรียนแพทย์ ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล ยังไม่มีครูสอนวิชาการพยาบาลโดยตรง ผู้สอนหลักเป็นอาจารย์จากโรงเรียนราชแพทยาลัย จึงเน้นไปทางการผดุงครรภ์ ขณะที่วิชาการพยาบาลได้อาศัยนักเรียนที่สำเร็จการศึกษามาเป็นครูผู้สอนการพยาบาล เพื่อที่จะปรับปรุงการเรียนการสอนให้เป็นแบบที่นิยม อันหมายถึงแบบตะวันตก จำเป็นที่ต้องมีครูที่สอนวิชาพยาบาลซึ่งสำเร็จการศึกษาวิชาการพยาบาลตามหลักสูตรของตะวันตก จึงได้มีการสนับสนุนทุนการศึกษาส่งนักเรียนหญิงไปศึกษาวิชาการพยาบาลในประเทศตะวันตก อย่างไรก็ตามการสร้างคนที่มีความรู้ที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตก เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการลงทุนทั้งเงินและเวลา จึงได้มีการเลือกเอาผู้สำเร็จการศึกษาวินิจฉัยการพยาบาลจากประเทศฟิลิปปินส์เข้ามารับราชการเป็นครูพยาบาล

การจ้างผู้สำเร็จการศึกษาวินิจฉัยการพยาบาลจากประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งเป็นอาณานิคมของอเมริกา มาเป็นครูสอนวิชาการพยาบาล ถือเป็นทางออกที่ดีที่สุด ด้วยได้ครูสอนที่เป็นคนไทย จึงสามารถเข้าใจและสอนเป็นภาษาไทย และเข้าได้กับจารีตประเพณี ที่สำคัญยังได้ผู้มีความรู้การพยาบาลแบบตะวันตก ดังเมื่อ นางสาวมณี สหสสถานนท์และนางสาวลออ อิกซ์ (นางอัมภิน ตราพาทพิताल) เข้ามาสมัครรับราชการในโรงพยาบาลศิริราช ทางพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษา มีความเห็นว่า “โรงเรียนต้องการคนที่มีความรู้...สำหรับสอนและฝึกหัดนักเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ เพราะฉะนั้นควรรับไว้ตามถนัด”³⁶

³⁵ “พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร (ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนฯ) คัดจากหนังสือสารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง 60 ปี ศิริราช พฤษภาคม 2493,” ใน กระทรวงสาธารณสุข, พระกรณียกิจของพลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรที่เกี่ยวกับการแพทย์และสาธารณสุข ข้าราชการกระทรวงการสาธารณสุขพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ 29 มกราคม พุทธศักราช 2495 (พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2495), 90-91.

³⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศพ. 10.1/14 เรื่องนางสาวมณี สมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช (4 กรกฎาคม 2462 - 27 พฤษภาคม 2468).

ในช่วงต้นของทศวรรษ 2460 ได้มีการจ้างครูพยาบาล 3 คนที่สำเร็จการศึกษาวิชาพยาบาลจาก The Philippine General Hospital³⁷ ประเทศฟิลิปปินส์คือ นางสาวมณี สหสสานนท์³⁸ นางสาวลล อิกซ์³⁹ (นางอัมภันตราพาพิศาล) และนางสาวเอมมะบุษ⁴⁰ ทั้งสามคน นับถือศาสนาคริสต์ นิกายเพรสไบทีเรียน เป็นไปได้อย่างมากว่าทั้งสามคนอาศัยทุนทางสังคมจาก

³⁷ โรงพยาบาลฟิลิปปินส์ (The Philippine General Hospital) เป็นหนึ่งในแผนงานด้านระบบสาธารณสุขของรัฐบาลอาณานิคมของอเมริกาในฟิลิปปินส์ เปิดอย่างเป็นทางการครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2453 ภายใต้การบริหารของวอร์เวสเตอร์ (Hon. Dean C. Worcester) ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและตร. วิกเตอร์ จี. ไฮเซอร์เซอร์ (Dr. Victor G. Heiser) ผู้อำนวยการด้านสุขภาพของฟิลิปปินส์ และเป็นผู้อำนวยการฝ่ายสาธารณสุขระหว่างประเทศของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์

³⁸ นางสาวมณี สหสสานนท์ เกิดวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2434 บ้านอยู่ตำบลสำเภา จังหวัดธนบุรี นับถือคริสต์ศาสนา นิกายเพรสไบทีเรียน สำเร็จวิชาพยาบาลและได้เข้าสอบไล่ได้รับประกาศนียบัตรพยาบาล Philippine General Hospital School of Nursing ณ จังหวัดมะนิลา ในเกาะฟิลิปปินส์ เข้ารับราชการตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2462 ตำแหน่งเป็นครูฝึกหัดนักเรียนพยาบาล โรงพยาบาลศิริราช และต่อมาปี พ.ศ. 2466 ได้รับตำแหน่งผู้ปกครองนักเรียนพยาบาล (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/14 เรื่องนางสาวมณี สมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช (4 กรกฎาคม 2462 - 27 พฤษภาคม 2468). และ P'grey Polvichai, "๑. บรรยายภาค" งานรำลึกคุณแม่มณี สหสสานนท์" อ.สุภาภรณ์ ปีเตอร์ ประธานกล่าวสดุดีและรำลึกถึง คุณแม่มณี," youtube, สืบค้นเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2564, <https://www.youtube.com/watch?v=4VobokLvhvY>.

³⁹ นางอัมภันตราพาพิศาล (ลล อปลางกูร) นามเดิม นางสาวลล อิกซ์ เกิดวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2435 บ้านเกิดอยู่ตำบลตลาดน้อย นับถือคริสต์ศาสนา นิกายเพรสไบทีเรียน ปีพ.ศ. 2459 ได้ไปศึกษาวิชาพยาบาลที่ Philippine General Hospital School of Nursing ณ จังหวัดมะนิลา ในเกาะฟิลิปปินส์ (ไปพร้อมกับนางสาวมณี สหสสานนท์) สำเร็จได้ขึ้นทะเบียนเป็นนางพยาบาลในประเทศฟิลิปปินส์ เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2461 และได้รับปริญญา Graduate in Nursing จากมหาวิทยาลัยแห่งฟิลิปปินส์ เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2462 ได้เข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช ตำแหน่งครูฝึกหัด เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2462 และลาออกเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2463 (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/12 เรื่องนางลลอิกซ์ สมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราชและลาออก (26 มิถุนายน 2462 - 17 พฤศจิกายน 2463). และ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต กรมศิลปากร (รวบรวม) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอัมภันตราพาพิศาล (ลล อปลางกูร) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 12 มิถุนายน 2495 (พระนคร: บริษัทอักษรโสภณ จำกัด, 2495), 1-2.

⁴⁰ นางสาวเอมมะบุษ เดิมไปเรียนวิชาครูที่ฟิลิปปินส์ ภายหลังย้ายมาเรียนวิชาพยาบาล จนสอบไล่ได้เป็นพยาบาลประกาศนียบัตร จาก Philippine Central Hospital ณ จังหวัดมะนิลา ในเกาะฟิลิปปินส์ และได้ทำความชำนาญอยู่ที่ฟิลิปปินส์ 2 ปี จึงกลับมากรุงเทพฯ แล้วจึงได้สมัครเข้ารับราชการเป็นครูฝึกหัดนักเรียนโรงพยาบาลศิริราช ตั้งแต่เดือน 1 ธันวาคม พ.ศ. 2464 และได้ลาออก 8 มิถุนายน พ.ศ. 2466 (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/32 เรื่องนางสาวเอมมะบุษสมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช (26 พฤศจิกายน 2464 - 3 มิถุนายน 2470). และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/64 เรื่องนางสาวสะอาด ไปรับราชการทางอนามัย สภาอากาศสยามและให้นางสาวมณีเป็นผู้ปกครองนักเรียนแทน (12 มิถุนายน - 2 ธันวาคม 2466).

เครือข่ายทางศาสนาของมิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียนอเมริกันที่มีบทบาททางการแพทย์และพยาบาล ช่วยเหลือและแนะนำให้มีโอกาสไปศึกษาต่อวิชาพยาบาลยังประเทศฟิลิปปินส์ การเข้ามาของครูพยาบาลซึ่งสำเร็จการศึกษาวิชาการพยาบาลจากประเทศฟิลิปปินส์ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาวิชาพยาบาลอย่างเป็นทางการของทางศิริราช ในการนี้มีการกำหนดหลักสูตรการจัดการเรียนการสอน การทำงาน ตลอดจนข้อกำหนดระเบียบต่าง ๆ ตามอย่างการพยาบาลตะวันตกที่ได้รับมาจากดินแดนอาณานิคม

ด้านการเรียนการสอน ในพ.ศ. 2462 - 2464 ได้มีการแลกเปลี่ยนให้นักเรียนแพทย์ ผดุงครรภ์ของศิริราชไปเรียนการพยาบาลที่โรงเรียนพยาบาลสภากาชาด เป็นเวลา 6 เดือน และให้นักเรียนพยาบาลสภากาชาดไปเรียนวิชาผดุงครรภ์ที่ศิริราชเป็นเวลา 1 ปี เมื่อนักเรียนสอบไล่ให้ได้รับประกาศนียบัตรการพยาบาลและการผดุงครรภ์ด้วย⁴¹ การเปลี่ยนแปลงของหลักสูตรนี้ สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ มีการให้ความสำคัญกับวิชาการพยาบาลมากขึ้น โดยหลักสูตรการพยาบาลของสภากาชาด ซึ่งอ้างอิงมาจากสภากาชาดสากล ถือเป็นมาตรฐานที่ยอมรับ ทั้งนี้โครงการแลกเปลี่ยนให้นักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ของศิริราชไปเรียนการพยาบาลที่โรงเรียนพยาบาลสภากาชาดได้ยุติลงในปี พ.ศ. 2465 โดยทางโรงเรียนหญิงแพทย์ ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ของศิริราชต่อมา ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรในปี พ.ศ. 2465 ผู้รับผิดชอบการปรับปรุงหลักสูตรในครั้งนั้นคือ ครูมณี สหัสสนานนท์ ซึ่งสำเร็จการศึกษามาจากฟิลิปปินส์ ได้ปรับเปลี่ยนหลักสูตรเป็น 3 ปี ให้เรียนพยาบาล 2 ปีและต่อด้วยการผดุงครรภ์ 1 ปี หลักสูตรพยาบาลเริ่มมีวิชาการพยาบาลไอศถกรรม การพยาบาลศัลยกรรม ปัจจุบันพยาบาล การพยาบาลทั่วไป กายวิภาค ปาโทโลยี เคมี และวิชาทางยา และกำหนดให้รับนักเรียนจบชั้นมัธยม 3 ขึ้นไป มีอายุ 16 ปี บริบูรณ์ จึงได้ยุติโครงการแลกเปลี่ยนในปี พ.ศ. 2465 ครูมณี สหัสสนานนท์ กล่าวว่า “จัดทำหลักสูตรทางด้านการศึกษาพยาบาลขึ้น เป็นหลักสูตร 2 ปี ทำให้แต่นั้นมาการแลกเปลี่ยนหรือส่งนักเรียนไป Affiliate สิ้นสุด หลักสูตรการพยาบาลนี้เป็นหลักสูตรตามอย่างต่างประเทศ”⁴² แม้ว่าจะมีหลักสูตร รวมถึงการกำหนดระเบียบ เช่น การแต่งกาย วิถีปฏิบัติ ให้เป็นเช่นเดียวกับนางพยาบาลในตะวันตก อย่างไรก็ตามการทำให้เป็นตะวันตกของสยาม ไม่ได้เป็นเหมือนตะวันตก หากแต่มีการดัดแปลง เผชิญหน้า กระทั่งการต่อต้าน เช่น เครื่องแบบชุดพยาบาล การจัดการเรียนการสอน การทำงาน ฯลฯ

⁴¹ “พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทร (ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนฯ) คัดจากหนังสือสารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง 60 ปี ศิริราช พฤษภาคม 2493,” ใน กระทรวงสาธารณสุข, พระกรณียกิจของพลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทรที่เกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุข ข้าราชการกระทรวงการสาธารณสุขพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ 29 มกราคม พุทธศักราช 2495 (พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2495).

⁴² มณี สหัสสนานนท์, “การศึกษาพยาบาล ใน 60 ปี,” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500 (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

เครื่องแบบชุดพยาบาล ที่กำหนดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2460 ตามแบบอย่างตะวันตก ถูกต่อรองจากทั้งจารีตเดิม แฟชั่นความเป็นสมัยใหม่ ตลอดจนเป็นเครื่องบ่งบอกลำดับชั้นตามตำแหน่งหน้าที่ ในการใส่เครื่องแบบครั้งแรก ทองคำ หุตะโกวิท เป็นนางพยาบาลที่ร่วมเดินทางไปส่งเชลย กล่าวว่า “เพราะต้องไปส่งเชลย ณ ต่างประเทศ ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสแต่งเครื่องแบบพยาบาลศิริราช ดังปรากฏตามรูปถ่ายของข้าพเจ้า แรกแต่งรู้สึกว่ารุ่มร่ามไม่กระทัดรัดเหมือนสมัยนี้ เพราะการระวังตัวจึงได้มุ่งใจกระเบนไว้ภายในเครื่องแบบ”⁴³ แม้ว่าใน พ.ศ. 2462 จะมีการปรับปรุงหลักสูตร และมีการปรับปรุงการแต่งกายขึ้นให้เป็นระเบียบเรียบร้อย คือ จัดให้มีการสวมเครื่องแบบ สวมรองเท้า สวมหมวก ให้เหมาะกับเกียรติของพยาบาล⁴⁴ กระทั่งมาถึง พ.ศ. 2465 ลมุน บรรจงการ (ฤทธิจิตร) เล่าว่า “การแต่งกายของนักเรียนรุ่นข้าพเจ้าในรุ่น 2465 ยังไม่รัดกุมเท่าใดนัก นุ่งผ้าสีตามชอบ มีชายกระเบน สวมรองเท้าแตะ สวมเสื้อธรรมดา”⁴⁵ กล่าวได้ว่า การมุ่งใจ เป็นตัวอย่างของการต่อรองกับความเป็นตะวันตกของสยามกับจารีตที่ตนคุ้นเคย

4. สู่มาตรฐานแบบตะวันตก - ความร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์: การจัดการเรียนการสอนวิชาแพทยศตวรรษและการพยาบาลสมัยใหม่ในสยาม พ.ศ. 2468-2478

สยามได้ลองผิดลองถูกในการจัดการเรียนการสอนวิชาแพทยศตวรรษและการพยาบาลสมัยใหม่ด้วยตนเอง โดยการพยายามลอกเลียนแบบตะวันตก ผ่านการศึกษาจากดินแดนอาณานิคมของตะวันตกอย่างฟิลิปปินส์ ไม่ว่าจะเป็นการมีเครื่องแบบชุดนางพยาบาล การปรับเปลี่ยนหลักสูตร การจัดเรียนการสอนให้เป็นแบบตะวันตก แต่ก็ยังไม่อาจทำให้การพยาบาลของสยามเข้าใกล้ตะวันตกได้ตามที่ต้องการ โดยเฉพาะเมื่อสยามต้องเข้าร่วมการแพทย์และพยาบาลระหว่างประเทศ กลับยิ่งปรากฏชัดว่าการพยาบาลของสยามไม่เป็นแบบที่นิยมกันในโลก ในการนี้ผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารงานราชการที่เกี่ยวข้องต่างเห็นพ้องกันว่า

⁴³ ทองคำ หุตะโกวิท, “ประวัติคุณทองคำ หุตะโกวิท,” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

⁴⁴ มณี สหิตสานนท์, “การศึกษาพยาบาล ใน 60 ปี,” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

⁴⁵ ลมุน บรรจงการ (ฤทธิจิตร), “ประวัติรุ่นที่ 13 พ.ศ. 2465,” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

กิจการด้านการแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลจำเป็นต้องมีต้นแบบที่เป็นตะวันตกเข้ามาช่วยวางรากฐาน หนทางที่สยามเลือกคือ การหาความร่วมมือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์

การติดต่อระหว่างมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์กับสยามนี้ เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และสืบต่อมา เนื่องจากนโยบายของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ที่มีความประสงค์ในการให้ความช่วยเหลือประเทศกำลังพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทำให้ได้มีการช่วยเหลือประเทศไทยในการปรับปรุงด้านการแพทย์และแพทยศาสตร์ศึกษาอย่างไม่เป็นทางการตั้งแต่ พ.ศ. 2458 โดยดร.วิกเตอร์ จี ไฮเซอร์ (Dr. Victor G. Heiser) ผู้อำนวยการฝ่ายสาธารณสุขระหว่างประเทศภาคตะวันตกของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ส่วนทางสยาม สมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ผู้บัญชาการราชแพทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนฝึกสอนแพทย์แห่งเดียวในประเทศในขณะนั้นเป็นผู้ประสานงาน โดยกรมการสาธารณสุขระหว่างประเทศของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ได้ส่งนายแพทย์มาประจำสยาม เพื่อร่วมมือกับสภาภษาคชาดสยามในการปราบพยาธิปากขอ และในปี พ.ศ. 2463 ดร.วิกเตอร์ จี ไฮเซอร์ ผู้ตรวจการมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ได้เข้ามาดูกิจการในประเทศสยาม และได้แนะนำเสด็จสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ไปดูงานการแพทย์และสาธารณสุขในประเทศฟิลิปปินส์ เพื่อนำความรู้มาใช้ในการปรับปรุงแพทยศาสตร์ศึกษา ทั้งยังได้ส่ง ดร.สตรอง (Strong) ศาสตราจารย์ทางสัตวศาสตร์ และดร.เอ.จี. เอลลิส (A.G. Ellis) ศาสตราจารย์ทางพยาธิวิทยา มาประจำที่โรงเรียนราชแพทยาลัยอีกด้วย อย่างไรก็ตามเนื่องจากความช่วยเหลือมีลักษณะอย่างไม่เป็นทางการ การดำเนินการจึงไม่ได้เต็มที่⁴⁶

สมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร กล่าวถึง มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เอาไว้ว่า ท่านได้ขอให้มูลนิธิ จัดส่งอาจารย์แพทย์มาชุดหนึ่ง ผู้แทนของมูลนิธิ ทางภาคบูรพาก็ได้เข้ามาเยี่ยมสยาม คือ ดร.วิกเตอร์ จี ไฮเซอร์ ได้มาพบกัน และดร.วิกเตอร์ จี ไฮเซอร์ ยังได้นำสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ไปเยี่ยมชมโรงเรียนแพทย์โรงพยาบาลและการสาธารณสุขต่าง ๆ ของมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ สมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร เล่าว่า

⁴⁶ Hfocus, "มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์กับระบบสาธารณสุขไทย," <https://www.hfocus.org/content/2015/01/91155> (สืบค้นเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562).

“ข้าพเจ้ารู้สึกว่าได้ไปเปิดหูเปิดตาได้ประโยชน์มากอยู่ แต่จะเทียบกับของเราไม่ได้เลย ที่โน่นเป็นเรื่องของชาวอเมริกัน เขามีโครงการ แผนผัง เครื่องใช้ต่าง ๆ มีอาจารย์สำหรับทุกวิชา มีทุนรอนมาก จัดตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล ให้เข้ารูปได้เป็นปีกแผ่นตั้งแต่ต้นทีเดียว งานของเขาก็เดินดีและเจริญขึ้นได้รวดเร็ว”⁴⁷

กล่าวได้ว่า ประสบการณ์ที่ต้องทำงานร่วมกับหน่วยงานระหว่างประเทศ แรงกดดันที่ต้องการทันสมัยอย่างตะวันตก ตลอดจนเมื่อเทียบเคียงกับดินแดนอาณานิคมอย่างฟิลิปปินส์ ทำให้ชนชั้นนำสยามตระหนักดีว่า การแพทย์และการพยาบาลของสยามนั้นไม่ได้เป็นแบบตะวันตก หรือเป็นแบบที่เทียบได้กับตะวันตก อันมีผลต่อภาพลักษณ์ของสยามต่อสายตาชาวโลก ได้กลายมาเป็นเรื่องกระตุ้นสำคัญที่ทำให้รัฐบาลสยามขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เพื่อวางรูปการศึกษาในโรงเรียนแพทย์และกิจกรรมของศิริราชพยาบาล ให้ทันสมัยตามแบบที่เป็นที่นิยมกันในโลก

โครงการปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลของศิริราช เกิดจากการทำความตกลงระหว่างสยามกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ระหว่าง พ.ศ. 2464-2466 อันเกี่ยวเนื่องกับกิจการการแพทย์ระหว่างประเทศ เริ่มต้นได้มีการเจรจาทำความตกลงเพื่อความร่วมมือ ให้ความก้าวหน้าในการศึกษาวิชาแพทย์กับรัฐบาลสยาม โดยกระทรวงธรรมการเป็นผู้แทนฝ่ายหนึ่ง⁴⁸ กับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์อีกฝ่ายหนึ่ง ตามโครงการที่ได้ตกลงร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ จำเป็นต้องจัดโรงเรียนนางพยาบาลและนางผดุงครรภ์ให้ดำเนินไปพร้อมกัน เพราะทั้งสองฝ่ายต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ในกรณีศาสตราจารย์ ดร.เอ.จี. เอลลิส (A.G. Ellis) ซึ่งเป็นผู้แทนของมูลนิธิร็อกกี้

⁴⁷ “พระนิพนธ์ความซาบซึ้งในน้ำพระหฤทัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร, พิมพ์พิเศษ ฉลอง 60 ปี ศิริราช พฤษภาคม 2493 สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นพระราชนิพนธ์ในโอกาสที่ทรงพระประชวรด้วยโรคพระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร, พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนิน เปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข 27 พฤษภาคม 2509 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2509), 82.

⁴⁸ รัฐบาลไทยในขณะนั้นพยายามแสวงหาบุคคลที่จะมาทำหน้าที่เป็นผู้แทนกระทรวงธรรมการ เพื่อประสานงานด้านต่างประเทศร่วมกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ โดยคุณสมบัติของผู้ประสานงานนั้น ควรจะเป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ไทยชั้นสูงที่ทรงเป็นที่เคารพนับถือ ได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ สามารถสื่อสารด้วยภาษาต่างประเทศได้หลายภาษา และควรจะต้องทรงมีความรู้ทางการแพทย์อยู่ด้วยพอสมควร เมื่อพิจารณาแล้ว จึงเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลดาภิเษก กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงเป็นบุคคลที่เหมาะสมอย่างยิ่ง รัฐบาลไทยจึงให้มหาเสวกเอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทำหนังสือกราบทูลไปยังพระองค์ที่ทรงประทับอยู่ที่เมืองเอดินบอร์ก สก็อตแลนด์ ขอให้ทรงดำรงตำแหน่งดังกล่าว ซึ่งก็ทรงตอบรับด้วยความเต็มพระทัย (Hfocus, “มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์กับระบบสาธารณสุขไทย,” <https://www.hfocus.org/content/2015/01/9155> (สืบค้นเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562))

เฟลเลอร์ และเป็นวิชาธิการ (Director of Studies) แห่งคณะแพทยศาสตร์ ได้แนะนำให้ขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์

ในการเสนอปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ของศิริราช ที่เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ (2468) ชนชั้นนำสยามได้มีความเห็นร่วมกัน ตามหนังสือลงวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2468 ว่า หลักสูตรวิชาพยาบาลทั่วไป จะเขยิบจาก 2 ปี ขึ้นเป็น 3 ปี และหลักสูตรวิชาควบกับวิชาผดุงครรภ์จะเขยิบจาก 3 ปี ขึ้นเป็น 4 ปี ผู้ที่จะจัดและทำการฝึกสอนควรได้ผู้มีความรู้และความชำนาญจริงๆ ในขั้นต้น ตำแหน่งผู้จัดการฝึกสอนนางพยาบาล (Directress of Nurses) และครูผู้สอน (Instructor in Nursing) ในการนี้ มีความเห็นว่า “ควรใช้นางพยาบาลต่างประเทศที่เรียนสำเร็จบริบูรณ์ และได้เคยทำการมาแล้วในโรงเรียนการพยาบาล ทั้งการสอนและการปกครอง เพื่อวางการให้ลงรูปทันสมัย ต่อไปจะได้ใช้คนไทยแทน”⁴⁹ สำหรับ 2 ตำแหน่งนี้ สยามขอให้มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ช่วยเหลือหาคน และออกเงินเดือนให้ส่วนหนึ่งในเวลา 5 ปี ฝ่ายสยามออกส่วนหนึ่ง และเงินส่วนที่สยามต้องออกนี้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงรับพระราชทาน ส่วนคนสยามที่จะเป็นผู้แทนต่อไป ควรขอให้มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ช่วยเหลือ โดยให้ทุนแก่คนของสยามที่จะส่งไปเรียนไม่น้อยกว่า 4 คน

ส่วนของสถานที่ ควรมีสถานที่เป็นส่วนสัดส่วน มีความเห็นพ้องกันว่าสถานที่เดิมของโรงเรียนวังหลัง ซึ่งจะว่างลงตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2469 เป็นที่เหมาะสม สถานที่นี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้ทรงซื้อจากคณะมิชชันนารี ทรงพระกรุณาที่จะให้ใช้ โดยที่กระทรวงศึกษาธิการตกลงเช่าต่อพระคลังข้างที่ เป็นอัตราปีละบาท เป็นเวลา 30 ปี ทั้งอนุเคราะห์ค่าซ่อมแซม ความนี้แจ้งอยู่ในลายพระหัตถ์ถึงศาสตราจารย์เอลลิส สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เมื่อครั้งประจวบ ได้ตรัสกับสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2472 ในเรื่องการสร้างโรงเรียนพยาบาลที่โรงพยาบาลศิริราช ร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เอาไว้ว่า

“พระองค์มีพระประสงค์จะให้มิโรงเรียนนางพยาบาลตั้งขึ้นเนื่องกับโรงพยาบาลศิริราชสักโรงหนึ่ง สอนวิชาพยาบาลชั้นสูงขึ้นเหมือนอย่างเช่นอเมริกันเขาสอนที่เมืองมะนิลา วิชาเพียงเท่านั้นต่อไปให้เรียนได้ในเมืองของเราเอง อย่าต้องส่งไปเมืองมะนิลา นางพยาบาลที่สำเร็จปริญญาโรงเรียนนั้นให้สามารถออกทำการได้ที่เดียว เลือกแต่ที่ดีพิเศษส่งไปเรียนวิชาชั้นสูงสุดไนอเมริกาหรือยุโรป”⁵⁰

⁴⁹ จดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, NS 036/38 บันทึกข้อความของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโครงการจัดตั้งโรงเรียนนางพยาบาลและนางผดุงครรภ์.

⁵⁰ จดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, NS 020/38 สำเนาจดหมายจากสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพเรื่อง พระดำริที่จะสร้างโรงเรียนนางพยาบาลของเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์.

บันทึกโครงการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ดังกล่าว ได้รับการเห็นชอบจาก สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) และได้ถูกส่งไปยังมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ กรรมการแห่งมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์รับจะร่วมมือจัดการและช่วยอุดหนุนตามโครงการ เป็นเวลา 5 ปี คือ พ.ศ. 2468-2475 และมีการต่ออายุอีกจนถึง พ.ศ. 2478 ดร.เอ.จี.เอลลิส ผู้แทนมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ แจ้งว่า เรื่องความร่วมมือมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์กับโรงเรียนผดุงครรภ์และพยาบาล ในคณะแพทยศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจะหมดอายุในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2475 มูลนิธิเห็นว่า การงานแผนกนี้ยังควรจะช่วยกันให้เข้ารูปตีกว่าที่เป็นอยู่เวลานี้ จึงแสดงความจำนงขยายความร่วมมือไปอีก 3 ปี และได้นำความขึ้นกราบทูล ทรงพระราชดำริว่าเรื่องนี้เป็น "International question" ด้วยควรระวัง โปรดเกล้าฯ พระราชทานอนุญาต⁵¹

จากการปรึกษาหารือ ในที่สุดจึงได้สรุปแผนงานสำหรับปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลของ โรงเรียนศิริราช (PLAN FOR THE REORGANIZATION OF THE NURSE TRAINING SCHOOL AT SIRIRAJ HOSPITAL)⁵² เอาไว้ดังนี้

1. โรงเรียนมีการปรับปรุงหลักสูตร ประกอบด้วย แผน A. หลักสูตรวิชาพยาบาลทั่วไป ใช้เวลาเรียน 3 ปี แผน B. หลักสูตรวิชาควบกับวิชาผดุงครรภ์เรียนเพิ่มอีก 1 ปี ต่อจากสำเร็จหลักสูตรวิชาพยาบาลทั่วไป โดยนักเรียนเป็นผู้เลือกแผนที่เรียน หรือมีที่เรียนว่าง

2. ผู้ดูแลโรงเรียนฝึกหัด ประกอบด้วย 3 ตำแหน่ง A. (A Lady Superintendent) B. (A Directress of Nurses) C. (As Instructor in Nursing /or Assistant Directress) โดยในช่วง 5 ปีที่มีการปรับปรุงโรงเรียนพยาบาล ตำแหน่ง B และ C จะอาศัยนางพยาบาลชาวต่างประเทศ

3. ดำเนินนโยบายตามแบบ Training School

4. หอพักพยาบาล

5. ผู้ดูแล Training School (ให้ น.ส.มณี สหัสสานนท์ ซึ่งจบการศึกษาจากฟิลิปปินส์ เป็นหัวหน้าพยาบาล เป็นล่าม)

6. กำหนดเกณฑ์การคัดเลือกนักเรียน (จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6)

7. สถานภาพของนางพยาบาลที่สำเร็จการศึกษา (เรียนวิชาพยาบาล เพิ่มเติมจากการผดุงครรภ์, ให้คุณค่าการทำงานของนางพยาบาลทั้งการเป็นงานส่วนตัว และการพยาบาลในโรงพยาบาล)

⁵¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศพ. 7.2/1 เรื่องโรงเรียนนางพยาบาลและผดุงครรภ์ (10 พฤษภาคม 2454 - 6 มกราคม 2474).

⁵² จดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, NS 036/38 บันทึกข้อความของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโครงการจัดตั้งโรงเรียนนางพยาบาลและผดุงครรภ์.

8. การเตรียมการก่อนการปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลของโรงพยาบาลศิริราช ที่เกี่ยวพันกับสถานที่ โรงเรียนแพทย์ โรงพยาบาล

9. ความช่วยเหลือของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ การจัดส่งครูพยาบาลชาวต่างประเทศ เงินสนับสนุน และการให้ทุนการศึกษา ฯลฯ

ทั้งนี้เมื่อรัฐบาลสยามได้ร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้เข้ามาบริหารกิจการในโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ ทางฝ่ายพยาบาลได้มีการจ้างพยาบาลผู้เชี่ยวชาญในการจัดตั้งและการปกครองโรงเรียนพยาบาล กล่าวได้ว่าการมาถึงของหัวหน้านางพยาบาลชาวตะวันตก ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นการดำเนินงานปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ เป้าหมายเพื่อที่จะจัดตั้งการพยาบาลสมัยใหม่ขึ้น ในช่วง พ.ศ. 2469-2471 ได้จ้างมิส อริส ฟิตซ์เจอร์ราลด์ (Miss Alice Fitzgerald) ซึ่งมีชื่อเสียงในวงการศึกษาวิชาการพยาบาลแห่งสหรัฐอเมริกา มาเป็นหัวหน้าแผนกโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ เพื่อปรับปรุงสภาพของโรงเรียนพยาบาลฯ ซึ่งถูกวิจารณ์ว่ามีสภาพแย่ มิส อริส ฟิตซ์เจอร์ราลด์ ดำเนินการปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ โดยเทียบเคียงกับการเรียนการสอนในตะวันตก เริ่มแรกได้มีการปรับปรุงหลักสูตร จากเดิมเน้นการฝึกหัดนางผดุงครรภ์ มากกว่าการพยาบาลทั่วไป แต่เมื่อโรงเรียนพยาบาลฯ อยู่ภายใต้การปกครองของมิส อริส ฟิตซ์เจอร์ราลด์ หัวหน้าแผนกพยาบาลชาวตะวันตก หลักสูตรปี พ.ศ. 2469 จึงได้มีการกำหนดการเรียน 3 ปี 6 เดือน แบ่งเป็นการพยาบาลทั่วไป 3 ปี และการผดุงครรภ์ 6 เดือน โดยเทียบกับหลักสูตรของต่างประเทศและเพิ่มเติมหลักสูตรสาธารณสุขเข้าไป เมื่อสำเร็จการศึกษาได้ประกาศนียบัตรการผดุงครรภ์และประกาศนียบัตรการพยาบาล พร้อมกันนี้เพื่อให้การเรียนการสอนเป็นไปตามหลักสูตรให้ได้มากที่สุด จึงได้มีการกำหนดความรู้พื้นฐานของผู้ที่จะสมัครเข้าเรียน มีการตั้งระเบียบใหม่ในการรับสมัครนักเรียนพยาบาลผดุงครรภ์ ที่กำหนดว่า “ผู้สมัครต้องเป็นผู้หญิง อายุระหว่าง 18-25 ปี สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 6 เป็นอย่างต่ำ”⁵³ อย่างไรก็ตามการดำเนินการไม่ได้เป็นไปอย่างรวดเร็วในหลายเรื่อง อันนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างฝ่ายคนของสยามกับหัวหน้านางพยาบาลชาวต่างประเทศ กระทั่ง มิส อริส ฟิตซ์เจอร์ราลด์ ขอลาออกจากตำแหน่ง หลังจากนั้นจึงได้มีการส่ง มิส เอ็ม.บี. ปอร์เตอร์ มาเป็นหัวหน้าแผนกโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ ในช่วง พ.ศ. 2471-2478 และหลังจากนั้นการปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลฯ ได้ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามตลอดการดำเนินงานของหัวหน้านางพยาบาลชาวต่างประเทศต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ที่ทำให้การวางรูปแบบการพยาบาลสมัยใหม่ในสยาม ไม่ได้เป็นแบบเดียวกับในตะวันตก

⁵³ ปรียา รามณรงค์, *ศิริราชอันเป็นที่รัก: 84 ปี ปรียา รามณรงค์ 17 กุมภาพันธ์ 2543* (กรุงเทพฯ: เจ. พรีน, 2543), 21.

การดำเนินงานปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ ตามรายงานของ มิส เอ็ม.บี. ปอร์เตอร์⁵⁴ หัวหน้าพยาบาลชาวตะวันตก (บันทึกไว้เมื่อปี พ.ศ. 2474) ปัญหาอย่างแรกในการปรับปรุงโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ คือ ปัญหาในตัวบุคคล เริ่มจากปัญหา “หัวหน้าพยาบาล” (head nurses) ตามรายงานของหัวหน้านางพยาบาลชาวตะวันตก ปอร์เตอร์ ว่า

“หัวหน้าพยาบาลที่มีอยู่ขาดเทคนิคของการพยาบาล ไม่มีแนวคิดและความสามารถในการสอนในหอผู้ป่วย และขาดสำนึกในหน้าที่ของตน การประชุมหัวหน้าพยาบาลประจำสัปดาห์ เป็นการถกเถียงกันเกี่ยวกับจริยธรรมในการบริหาร ปัญหาของการเรียนและความรับผิดชอบของนักเรียนที่กำหนด การประชุมไม่มีการกำหนดแผนต่อเนื่อง หากแต่เป็นการแก้ปัญหาวันต่อวัน”⁵⁵

ในการจัดการกับปัญหานี้มีการส่งนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาไปเรียนที่ the Philippine General Hospital เมืองมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ เพื่อไปศึกษาคอร์ส 6 เดือน เกี่ยวกับการสอนและการบริหารหอผู้ป่วย โดยคัดเลือกนักเรียนที่มีความรู้ภาษาอังกฤษดี เมื่อนักเรียนเหล่านี้สำเร็จมา จะได้รับตำแหน่งเป็นหัวหน้าพยาบาล ในแผนก ศัลยกรรม กุมารแพทย์ สูตินารีแพทย์ จุดมุ่งหมายเพื่อสร้างมาตรฐานการพยาบาลในหอผู้ป่วย ให้ทุกหอผู้ป่วยมีเทคนิคการพยาบาลเดียวกัน คือในปี พ.ศ. 2470 น.ส.เจริญ กฤษณ์มวก (หม่อมเจริญศรี ชยางกูร ณ อยุธยา) ได้เป็นนักเรียนคนแรกที่ได้รับทุนมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ไปศึกษาวิชาโภชนาการที่ฟิลิปปินส์ เป็นเวลา 6 เดือน และในปี พ.ศ. 2471 นักเรียนพยาบาลชุดแรกของ มิส อริส พิตซ์เจอร์ราลด์ จำนวน 6 คน ได้รับทุนมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้ไปดูงานหัวหน้าตึกต่างๆ ในประเทศฟิลิปปินส์ เป็นเวลา 6 เดือน คือ น.ส.เจียมกมล สัตยวณิช (นางเจียมกมล ทองประเสริฐ) น.ส.ประยูร บุญยสุขานนท์ น.ส.สนั่น เทียนศิริ (นางสนั่น สุขวัจจน์) น.ส.เจลิยว พอลเลต (น.ส.เจลิยววรรณ อมรางกูร) น.ส.ฉอ บุนนาค น.ส.อุบล หลิตะเวทย์ (นางอุบล เสมประสาท) ทั้ง 6 คน เมื่อกลับมาได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยปรับปรุงระเบียบและวิธีการดำเนินงานในหอผู้ป่วยอย่างดี ทั้งยังช่วยสอนและควบคุมนักเรียนให้เป็นไปตามหลักสูตรใหม่ในบันทึกของ ปอร์เตอร์ มองว่า กลุ่มของหัวหน้าพยาบาลชาวสยาม ซึ่งได้ส่งไปฝึกหัดหลังสำเร็จการศึกษา (Postgraduate) ณ ประเทศฟิลิปปินส์

⁵⁴ Mildred Porter, R.N., B.A., "H.M. THE QUEEN MOTHER'S SCHOOL OF MIDWIFER AND NURSING SIRIRAJ HOSPITAL, BANGKOK, SIAM, June 29, 1933 (2476)," ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *ศิริราชพยาบาล อนุสรณ์ 72 ปี* (พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2511), 30-52.

⁵⁵ Ibid, 32-33.

ยังจะนำความรู้ที่ได้รับตามแบบมาตรฐานมาปฏิบัติเมื่อกลับมา อันจะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลง และแก้ไขปัญหาของโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ เช่น การแบ่งแยกนักเรียนพยาบาล จำนวน เวลาเรียนน้อย เนื่องจาก มีจำนวนวันหยุดตามวันสำคัญทางศาสนาและวันสำคัญของชาติ จำนวนมาก

“หัวหน้าพยาบาลชาวสยาม ช่วยให้เกิดความเข้าใจและความร่วมมือ ระหว่างวิธีการตะวันตก (Western methods) กับขนบประเพณี ของชาวสยาม (Siamese customs) นางพยาบาลเหล่านี้ (หัวหน้า พยาบาล) จะรู้สึกมีเกียรติและรับผิดชอบต่อตำแหน่งหัวหน้า สถานะของพยาบาลก็จะเป็นที่ยอมรับมากขึ้นในโรงพยาบาล และต่อเจ้าหน้าที่พยาบาล”⁵⁶

การเรียนการสอน มีการปรับปรุงวิธีการสอน ตามแนวทางวิทยาศาสตร์ คือ ข้อแรก มีการบรรยายในชั้นเรียน และได้กำหนดให้มีห้องสาธิต (Demonstration) วิธีการพยาบาล เพื่อให้ นักเรียนได้ฝึกหัด โดยเปิดตึกเสาวภาคย์เป็นที่ทำการ ซึ่งเดิมนักเรียนต้องขึ้นไปฝึกหัดทำกับ คนไข้จริงในตึกผู้ป่วยเลยที่เดียว ในการเรียนการสอนนี้เนื่องจากยังไม่มีตำราหนังสือทางด้านการแพทย์และการพยาบาลที่เป็นภาษาไทย จึงได้มีการแปลคำโครงของบทเรียนเป็นภาษาไทย และและโรเนียวแจก

ข้อสอง คือจัดให้มีการฝึกปฏิบัติห้องผู้ป่วย โดยมีครูติดตามอย่างใกล้ชิดและให้มีการสอน ไปพร้อมกับระยะทดสอบ (Probation) 3 เดือน ซึ่งต่อมาภายหลังเปลี่ยนเป็น 6 เดือน เมื่อสอบ ผ่านทุกวิชาในระยะทดสอบแล้วจึงจะให้คุ้มก ด้วยตามหลักการสอนวิชาพยาบาลทั่วไปกำหนด ว่า ครูผู้สอนจะต้องควบคุมการปฏิบัติงานของนักเรียน ดังที่ อดทพิทย์ แดงสว่าง ซึ่งได้รับมอบหมาย จากมิส อริส พิตซ์เจอร์ลด์ หัวหน้าแผนกพยาบาล ให้เป็นครูผู้ควบคุมหลักสูตรการศึกษาและการอบรมการปฏิบัติงานของนักเรียนทั่วไป กล่าวไว้ว่า “ตามหลักที่ข้าพเจ้าได้เรียนรู้และอบรมมา ในหลักการสอนวิชาพยาบาลให้ดีในห้องเรียนแล้ว ครูผู้สอนยังจะต้องขึ้นไปปฏิบัติงานของนักเรียน บนหอคนไข้ อีก เพื่อให้นักเรียนแต่ละคนได้ปฏิบัติงานถูกต้องตามหลักการปฏิบัติงานนั้น ซึ่งได้ เรียนรู้มาแล้วในห้องเรียน”⁵⁷

⁵⁶ Ibid, 33.

⁵⁷ อดทพิทย์ แดงสว่าง, “17 ปี ที่ศิริราชพยาบาล,” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500* (พระนคร: ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

และข้อสาม จัดให้มีห้องสมุดให้นักเรียนได้ค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมสำหรับนักเรียน⁵⁸ มีการสะสมหนังสืออ้างอิงในห้องสมุด มีการรวบรวมนิตยสารทางการแพทย์ เช่น American Journal of Nursing, Public Health Nurse นิตยสารตีพิมพ์โดย International Association of Nurses, the Modern Hospital, Hygeia, และนิตยสารตีพิมพ์โดยสมาคมภาษาชดสยาม อย่างไรก็ตาม เฮอร์เชินต์ของนักเรียนที่มีความรู้ภาษาอังกฤษพอที่จะใช้หนังสืออ้างอิงมีอยู่ไม่มาก แต่มันมีประโยชน์สำหรับผู้สอน⁵⁹

ส่วนของงานบ้านงานเรือน (Housekeeping) ในโรงพยาบาลศิริราช เป็นอีกส่วนที่ได้รับ การปรับปรุงจากหัวหน้าพยาบาลชาวตะวันตก มีการสอนงานบ้านงานเรือน (Housekeeping) ในชั้นเรียน และในหอผู้ป่วย เพื่อให้เกิดมาตรฐานเดียวกัน หัวหน้าพยาบาลชาวตะวันตกได้จัดทำ รายละเอียดงานบ้านงานเรือน (Housekeeping) เป็นภาษาไทย และติดไว้ที่หอผู้ป่วย เพื่อแนะนำ นางพยาบาลให้ปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง โดยหัวหน้าจะควบคุมดูแลและรายงานปัญหาประจำวัน อย่างไรก็ตาม ปัญหาหลักในการปฏิบัติงานคือ ปัญหาในเรื่องของการจัดหาเครื่องมือที่ไม่ได้ มาตรฐาน เครื่องมือต้องสั่งจากอเมริกาและยุโรปไม่เพียงพอ จึงได้มีการจัดหาซื้อเครื่องมือ จากท้องถิ่น ที่ไม่เป็นไปตามมาตรฐาน ตัวอย่างเช่น อ่างล้างหน้า ซึ่งจำเป็นสำหรับหอผู้ป่วย ทางโรงพยาบาลได้สำรองของซื้อจากตลาดท้องถิ่นที่มีหลากหลายขนาดและสี ผ้ายางปูที่นอน มีหลากหลายสีและวัสดุ ยิ่งกว่านั้นยังมีปัญหาเรื่องความล่าช้าในการซื้อ เครื่องมือเครื่องใช้ใน หอผู้ป่วยมีใช้ไม่เพียงพอ เฟอร์นิเจอร์ที่จำเป็นทำโดยช่างท้องถิ่น และใช้ไม้สัก ซึ่งมีราคาถูก และหาง่าย และทนต่อสภาพอากาศและแมลง

ขั้นตอนในการพยาบาลในสยามต้องมีการปรับตามความจำเป็นและขนบธรรมเนียม ประเพณี ตามบันทึก ปอร์เตอร์ กล่าวถึง ขั้นตอนการทำเตียง เนื่องจากสภาพอากาศร้อน ไม่มี ผ้าคลุมเตียง ผ้าห่ม หรือผ้าดำนบนสำหรับผู้ป่วย ผ้าห่มซึ่งจำเป็นในเวลากลางคืน ถูกเก็บพับไว้ ที่ปลายเท้าในระหว่างวัน เตียงนอนคนไข้ไม่มีสปริง คนไข้ชอบเตียงแข็งและเย็น เตียงที่นำเข้า จากต่างประเทศมีสปริงถูกแทนด้วยแผ่นเหล็ก มีกระดาดสีน้ำตาลวางไว้ระหว่งเตียงเพื่อ ป้องกันรอยเปื้อนผ้าลินิน หมอนเล็ก ๆ แข็ง ๆ เป็นที่ชื่นชอบของคนไข้ มุ้งถูกกางไว้เหนือเตียง ในเวลาตอนเย็นและกลางคืน นางพยาบาลต้องดูแลคนไข้ภายในมุ้ง เครื่องมืออุปกรณ์จึงต้อง ลดความซับซ้อน ขณะที่ห้องผู้ป่วยส่วนตัว อนุญาตให้ผู้ดูแลนอนกับคนไข้ ผู้ดูแลจะนอนบนเสื่อ

⁵⁸ ปรียา งามณรงค์, ศิริราชอันเป็นที่รัก : 84 ปี ปรียา งามณรงค์ 17 กุมภาพันธ์ 2543, (กรุงเทพฯ: เจ. พริน, 2543), 21.

⁵⁹ Mildred Porter, R.N., B.A., "H.M. THE QUEEN MOTHER'S SCHOOL OF MIDWIFER AND NURSING SIRIRAJ HOSPITAL, BANGKOK, SIAM, June 29, 1933 (2476)" ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ศิริราชพยาบาล อนุสรณ์ 72 ปี, 40.

ภายใต้มุมมองเดียวกัน ยกเว้นกรณีคนไข้ติดเชื้อ เป็นโรคติดต่อ ผู้ดูแลจะมีมีส่วนตัว นักเรียนและนางพยาบาลจึงต้องปรับเปลี่ยนการพยาบาลไปตามสถานการณ์

ปัญหาเรื่องความสะดวกของเครื่องมือเครื่องใช้มีอีกหลายอย่าง เช่น ไม่มีระบบน้ำร้อนในหอผู้ป่วย น้ำจะถูกทำให้ร้อนก่อนจึงยกขึ้นมาห่อผู้ป่วยทำให้น้ำหายร้อน นางพยาบาลจึงต้องปรับเปลี่ยนตารางการทำงานตามสถานการณ์ การฆ่าเชื้อโรคเครื่องมือ มีเครื่องฆ่าเชื้อโรคด้วยระบบไฟฟ้า อย่างไรก็ตาม กระแสไฟไม่แน่นอน บ่อยครั้งที่ต้องใช้เตาน้ำมัน ในส่วนเรื่องผ้า ซึ่งห้องผ้า(เย็บ)อยู่ภายใต้การดูแลของนางพยาบาล การซักผ้าลินิน เดิมซักที่แม่น้ำ และนำมาตากแดดให้แห้ง ต่อมาจึงมีท่อต่อจากแม่น้ำเข้ามาในโรงพยาบาลเพื่อซักผ้า แต่ยังคงซักด้วยมือ ใช้วิธีชูดกับแผ่นหินซีเมนต์ในการทำความสะอาดรอยเปื้อน ภายในไม่กี่ปี จึงมีการส่งเครื่องซักผ้าไอน้ำซึ่งทำงานด้วยระบบไฟฟ้า นอกจากนี้ ไม่มีโทรศัพท์ไว้สื่อสารระหว่างตึก ทำให้การติดต่อเป็นไปได้ล่าช้า และเป็นการติดต่อส่วนตัวทำให้งานไม่เป็นระบบ⁶⁰

นอกจากปัญหาเรื่อง งบประมาณ และการขาดเครื่องมือเครื่องใช้ที่เหมาะสม ปัญหาสำคัญตามทัศนะของ ปอร์เตอร์ คือ การที่นางพยาบาลของสยาม ขาดความเป็นมืออาชีพ ปอร์เตอร์กล่าวว่า หากที่จะสอนให้นักเรียนรู้จักหน้าที่รับผิดชอบของการเป็นมืออาชีพ และมีมาตรฐานในการพยาบาลบนหอผู้ป่วย ด้วยนางพยาบาลใช้เวลาตอนเช้าทำความสะอาดห้องแล็บของหมอม และเจ้าหน้าที่ของเขา มากกว่าคิดถึงเทคนิคในการพยาบาล มันยากที่จะสอนให้หัวหน้าพยาบาลเห็นความสำคัญของการกำกับดูแลมากกว่าการกวาดพื้น พวกเขาใช้เวลาส่วนใหญ่กับภาระที่ไม่ใช่งานของพยาบาล เช่น ชัดทองเหลือง และพับผ้า เป็นต้น แม้ว่าขั้นตอนของการพยาบาลถูกแปลเป็นภาษาไทย และปรี้นไว้บนชาร์ตกำแพง⁶¹

กระทั่งเมื่อมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์เลิกสัญญา พ.ศ. 2478 ครูชาวอเมริกาเดินทางกลับและมอบหมายงานให้ฝ่ายสยามดำเนินงานต่อมา หัวหน้าแผนกพยาบาลชาวสยามที่รับช่วงต่อจากครูชาวต่างประเทศคือ คุณหญิงพิณพากย์พิทยาภท (จ่านง เมืองแมน) ซึ่งได้รับทุนศึกษาและสำเร็จการศึกษาวิชาการพยาบาลจากตะวันตก นับได้ว่าสยามได้ก้าวสู่ความทันสมัยได้ด้วยตนเอง

5. บทสรุป

ความเข้าใจที่ว่าสยามเป็นหนึ่งในไม่กี่ประเทศที่รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก มีส่วนอย่างมากที่ทำให้เกิดภาพของสยามที่แตกต่างไปจากดินแดนที่เป็นอาณานิคม สยามถูกให้ภาพในฐานะเหยื่อของชาติตะวันตก พร้อมกับให้ภาพชนชั้นนำของสยาม

⁶⁰ Ibid, 36-38.

⁶¹ Ibid, 36-38.

ในฐานะผู้มีความสามารถช่วยให้สยามรอดพ้นจากสถานการณ์ที่ตกอยู่ในอันตราย หากแต่ภายใต้กระแสการล่าอาณานิคมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นไปไม่ได้เลยที่จะศึกษาประวัติศาสตร์การเข้าสู่สมัยใหม่ของสยาม โดยเพิกเฉยต่อการพิจารณาลักษณะอาณานิคมที่ดำรงอยู่ตลอดพุทธศตวรรษที่ 25 แม้ว่าสยามจะไม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้น แต่ก็ไม่เคยปราศจากอิทธิพลของอาณานิคมตะวันตกเลย ประเด็นการทำให้เป็นสมัยใหม่ สำหรับดินแดนอาณานิคม เป็นการสร้างภาวะสมัยใหม่ขึ้นจากการปะทะทางวัฒนธรรมระหว่างเจ้าอาณานิคมกับดินแดนที่ตกเป็นอาณานิคม ขณะที่กรณีสยามชนชั้นปกครองเป็นผู้กำกับความเป็นสมัยใหม่ ไม่ใช่ผลจากการแทรกแซงโดยตรงของจักรวรรดินิยม ทำให้เกิดการต่อรองสร้างความเป็นสมัยใหม่ ที่เป็นการเลือกรับเฉพาะบางสิ่งจากภายนอกที่จะต้องไม่กระทบตัวตนของสยาม

ความรู้และวิถีปฏิบัติด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาล เป็นหนึ่งในการแสดงออกถึงความทันสมัยของราชสำนักสยาม สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ กลายเป็นต้นหน้าในการแสดงออกถึงความศิวิไลซ์ เมื่อราชสำนักฝ่ายในซึ่งเสมือนโลกหลังกำแพงที่กีดกันผู้หญิงจากโลกภายนอกอันดูล้าหลัง ราชสำนักฝ่ายในจึงจำเป็นต้องแสดงออกถึงภาพลักษณ์ใหม่ที่ถูกปรับแต่งและวางแผนไว้สู่ภายนอกราชสำนัก เพื่อยืนยันความศิวิไลซ์ของสยามในสายตาตะวันตก และยืนยันว่าราชสำนักของตนเองสูงส่ง ผ่านวิถีปฏิบัติทางการผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ พ.ศ. 2439 จนได้มีการเปิด “โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้” ซึ่งนับเป็นโรงเรียนพยาบาลแห่งแรกของประเทศไทย

ในเวลาเดียวกัน ผู้นำของสยามก็ดำเนินมาตรการแบบอาณานิคมภายในดินแดนของตน สยามไม่ได้เป็นไปในลักษณะรัฐชาติสมัยใหม่ หากก่อรูปเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดและเด็ดขาด โครงสร้างการปกครองนับตั้งแต่การปฏิรูประบบราชการของรัชกาลที่ 5 โครงสร้างอำนาจส่วนบนได้ถูกสงวนไว้สำหรับกลุ่มเจ้านาย ระบบราชการที่สร้างขึ้นยังคงรักษาโครงสร้างอำนาจตามแบบจารีตที่ลดหลั่นตามลำดับชั้น ในส่วนงานด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาล กลุ่มเจ้านายยังมีผูกขาดตำแหน่งสูงสุด และอาศัยกลุ่มหญิงข้าหลวงที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับเจ้านายชั้นสูงเข้ามาเป็นกลไกขับเคลื่อนในการทำงานด้านพยาบาลและเชื่อมโยงเครือข่าย

โดยตลอดช่วงระยะเวลา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2478 การจัดการเรียนการสอนวิชาแพทย์ ผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ เพื่อที่จะผลิตนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล สยามได้ลองผิดลองถูกด้วยตนเองเพื่อที่จะเข้าไปใกล้กับต้นแบบตะวันตกมากที่สุด เช่น การปรับเปลี่ยนหลักสูตร การจัดเรียนการสอนให้เป็นแบบตะวันตก การปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติในการพยาบาล ให้นางพยาบาลพยาบาลคนไข้ทั้งผู้ชายและผู้หญิงตามแบบในตะวันตก การจัดให้มีชุดนางพยาบาลสีขาวเมื่อต้องปรากฏตัวแก่ชาวโลกในสงครามครั้งที่ 1 เป็นต้น ตลอดจนจ้างผู้หญิงสยามที่สำเร็จ

การศึกษาวิชาการพยาบาลที่จากประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งเป็นอาณานิคมของอเมริกามาเป็นต้นแบบ แต่ก็ยังไม่อาจทำให้การพยาบาลของสยามเข้าใกล้ตะวันตกได้ตามที่ต้องการ โดยเฉพาะเมื่อสยามต้องเข้าร่วมการแพทย์และพยาบาลระหว่างประเทศ กลับยิ่งปรากฏชัดว่าการพยาบาลของสยามไม่เป็นในแบบที่นิยมกันในโลก ในเรื่องนี้ผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารงานราชการที่เกี่ยวข้อง ต่างเห็นพ้องกันว่า กิจกรรมด้านการแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลจำเป็นต้องมีต้นแบบที่เป็นตะวันตกเข้ามาช่วยวางรากฐาน หนทางที่สยามเลือกในครั้งนั้นคือ การหาความร่วมมือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ อันเป็นจุดเริ่มต้นที่การพยาบาลของสยามได้รับการปกครองโดยนางพยาบาลตะวันตก อันนำมาสู่การวางรูปแบบการพยาบาลตะวันตกโดยชาวตะวันตก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสยามจะพยายามวิ่งไล่ตามแบบตะวันตกเพื่อมิให้ตกกระแสนิยมของโลก หากยังคงมีการปรับเปลี่ยนและพยายามประสานวิธีการตะวันตกให้เข้ากับชนบประเพณีและเงื่อนไขของสยาม ก่อนที่การพยาบาลของสยามจะดำเนินการโดยหญิงชาวสยามที่ได้รับความรู้มาจากตะวันตกในเวลาต่อมา

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.24/22 หนังสือหมอบเอช อาดัมเซน กราบทูลพระเจ้านั่งยาเชอ กรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา (28 พฤศจิกายน ร.ศ.116).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/12 เรื่องนางลออฮิกซ์ สมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราชและลาออก (26 มิถุนายน 2462 - 17 พฤศจิกายน 2463).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ 10.1/14 เรื่องนางสาวมณี สมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช (4 กรกฎาคม 2462 - 27 พฤษภาคม 2468).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/32 เรื่องนางสาวเอมมะบุชสมัครเข้ารับราชการในโรงพยาบาลศิริราช (26 พฤศจิกายน 2464 - 3 มิถุนายน 2470).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.10.1/64 เรื่องนางสาวสะอาด ไปรับราชการทางอนามัยสภาคาสดสยามและให้นางสาวมณีเป็นผู้ปกครองนักเรียนแทน (12 มิถุนายน - 2 ธันวาคม 2466).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ 7.2/1 เรื่องโรงเรียนนางพยาบาลและผดุงครรภ์ (10 พฤษภาคม 2454 - 6 มกราคม 2474)

จดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, NS 003/38 แผนกโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ.

จดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, NS 036/38 บันทึกข้อความของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโครงการจัดตั้งโรงเรียนนางพยาบาลและนางผดุงครรภ์.

จดหมายเหตุทางการพยาบาล คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, NS 020/38 สำเนาจดหมายจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง พระดำริที่จะสร้างโรงเรียนนางพยาบาลของเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์.

“แจ้งความกระทรวงธรรมการ โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์เพิ่มเติม.” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 17 (10 มีนาคม ร.ศ.119).

“แจ้งความกระทรวงธรรมการ,” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 13 (24 มกราคม ร.ศ.115).

หนังสือและบทความในหนังสือ

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 84 ปี คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (โรงเรียนพยาบาลศิริราช)*. กรุงเทพฯ: คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2525.

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ.2500*. พระนคร: ไทยเชชม, 2500.

แดน บีช บรัดเลย์. *คัมภีร์ครุฑรักษา*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2547.

ตำราสุขภาพ, สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. *นิทานโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2501.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535.

นางพิณพากย์พิทยาภท (จำนง เมืองแมน). “ประวัติรุ่นที่ 1 คุณหญิงสงวน ตำราแพทยาคณ วีระไวทยะ นักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ รุ่นที่หนึ่ง.” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500*. พระนคร: ไทยเชชม, 2500.

พิณพากย์พิทยาภท, คุณหญิง. “ประวัติพยาบาลรุ่นหนึ่งในประเทศไทย.” ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงพิณพากย์พิทยาภท ท.จ. (จำนง เมืองแมน) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 17 มีนาคม พุทธศักราช 2533*. กรุงเทพฯ: อักษรนิติ, 2533.

“พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาถนเรนทร (ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนฯ) คัดจากหนังสือสารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง 60 ปี ศิริราช พฤษภาคม 2493.” ใน กระทรวงสาธารณสุข. *พระกรณียกิจของพลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาถนเรนทรที่เกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุข ข้าราชการกระทรวงการสาธารณสุข พิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วันที่ 29 มกราคม พุทธศักราช 2495*. พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2495.

“พระนิพนธ์ความซาบซึ้งในน้ำพระหฤทัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาถนเรนทร (ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนฯ) คัดจาก สารศิริราช ฉบับพิเศษฉลอง 60 ปี ศิริราช พฤษภาคม 2493 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาถนเรนทร พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข 27 พฤษภาคม 2509. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2509.

มณี สหสสถานนท์. “การศึกษาพยาบาล ใน 60 ปี.” ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500*. พระนคร: ม.ป.พ., 2500.

- มลิ (วโรภค) ปรีชาดุลยกิจ. "ประวัติรุ่น พ.ศ. 2460." ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500*. พระนคร: ไทยเชชม, 2500, ไม่มีเลขหน้า.
- มัลคอล์ม สมิธ. *ราชสำนักสยามในทศวรรษหมอสมิธ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.
- ลมุน บรรจงการ (ฤทธิจิตร). "ประวัติรุ่นที่ 13 พ.ศ. 2465." ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500*. พระนคร: ม.ป.พ., 2500.
- วรรณพร บุญญาสถิตย์. *จอมนางแห่งสยาม : ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 กับกระแสวัฒนธรรมตะวันตก*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2552.
- วิเชียร ทวีลาภ. "วิวัฒนาการการพยาบาลในประเทศไทย (พ.ศ. 2439-2488)." ใน *วิทยาการก้าวหน้า: 100 ปี การพยาบาลไทย*. เอกสารการประชุมวิชาการงานฉลอง 100 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ 9-11 มกราคม 2539 ณ โรงแรมอิมพีเรียล คีนส์ปาร์ค กรุงเทพฯ.
- "บันทึกความทรงจำของนางสุขกิจบำรุง เรื่อง การส่งเคลย์ตีกเยอรมันในสงครามโลกครั้งที่ 1." ใน *อนุสรณ์ขุนสุขกิจบำรุงและนางตรี สุขกิจบำรุง พิมพ์เป็นบรรณาธิการในการพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันพฤหัสบดีที่ 27 กุมภาพันธ์ 2518*. กรุงเทพฯ: สนิทพันธ์ การพิมพ์, 2518.
- ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต กรมศิลปากร (รวบรวม) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางอัปพันตรา พารพิศาล (ลออ พลาญกูร) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 12 มิถุนายน 2495*. พระนคร: บริษัท อักษรโสภณ จำกัด, 2495.
- ทองคำ หุตะโกวิท. "ประวัติคุณทองคำ หุตะโกวิท," ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500*. พระนคร: ไทยเชชม, 2500.
- ปรียา รามณรงค์. *ศิริราชอันเป็นที่รัก : 84 ปี ปรียา รามณรงค์ 17 กุมภาพันธ์ 2543*. กรุงเทพฯ : เจ. พริน, 2543.
- อบทิพย์ แดงสว่าง. "17 ปี ที่ศิริราชพยาบาล." ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. *อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500*. พระนคร: ม.ป.พ., 2500.
- อุทุมพร สุนทรเวช (นางอมรตรุณารักษ์). *พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม 1*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514.

อำรุง โกมลวรรณ (รวบรวม). *เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม*. พระนคร: แพร์พิทยา, 2506.

Mildred Porter. R.N., B.A., "H.M. THE QUEEN MOTHER'S SCHOOL OF MIDWIFER AND NURSING SIRIRAJ HOSPITAL, BANGKOK, SIAM, June 29, 1933 (2476)."

ใน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *ศิริราชพยาบาล อนุสรณ์ 72 ปี*. พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2511.

บทความวารสาร

ถนอมขวัญ ทวีบุรณ และคณะ. "ประวัติและวิวัฒนาการของโรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย ศิริราช ระหว่าง พ.ศ. 2439-2514." *Journal of Nursing Science* 28, no. 4 (Oct-Dec 2010): 55-67.

ปีเตอร์ เอ แจ็คสัน, ปรีดี หงษ์สัน (แปล). "ความคลุมเครือของอำนาจกึ่งอาณานิคมในประเทศไทย." *รัฐศาสตร์สาร* 34, ฉ. 1 (มกราคม-เมษายน 2556): 1-40.

Ann Towns. "The Status of Women as a Standard of 'Civilization'." *European Journal of International Relation* 15, no. 4 (2009): 681-706.

Tamara Loos. "Sex in the Inner City The Fidelity between Sex and Politics in Siam." *The Journal of Asian Studies* 64, no. 4 (Nov., 2005), 881-909.

วิทยานิพนธ์

ณัฐวดี ชนะชัย. "สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่: ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439-2485)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

เพ็ญศรี กวีวงศ์ประเสริฐ. "บทบาทของรัฐต่อปัญหาสุขภาพของประชาชน (พ.ศ. 2325-หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2528.

ยุวดี ดปนิยาร. "วิวัฒนาการการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

Sivasariyanon, Wariya. "The Transfer of Medical Technology from the First World to the Third World: A Case Study of the Rockefeller Foundation's Role in a Thai Medical School (1923-1935)." PhD diss., University of Hawaii, 1984.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

Hfocus. *มูลนิธิวีรภคกึ่งเฟลเลอร์กับระบบสาธารณสุขไทย.*

<https://www.hfocus.org/content/2015/01/9155>

(สืบค้นเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562).

P'grey Polvichai. "๑.บรรยายภาค"งานรำลึกคุณแม่มนี สหัฐสานนท์" อ.สุภาภรณ์ ปีเตอร์

ประธานกล่าวสดุดีและรำลึกถึง คุณแม่มนี." youtube,

<https://www.youtube.com/watch?v=4VobokLvhyY>.

(สืบค้นเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2564).